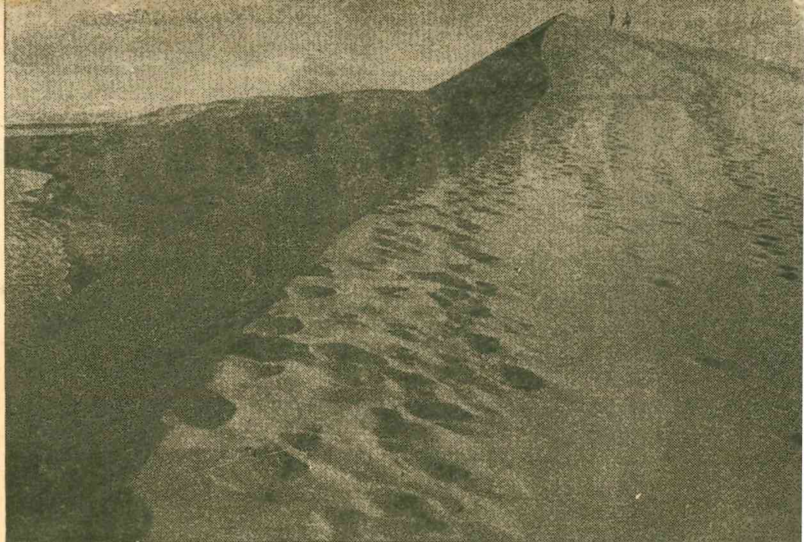
JUOZAS
PRONSKUS

LIETUVOS SAHARA

NERINGOS GAMTA IR ŽMONĖS

KLAIPĖDA
1937

JUOZAS PRONSKUS

LIETUVOS SAHARA

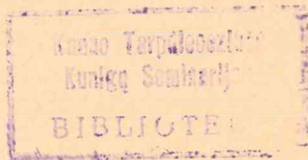
KLAIPĖDA 1937

SPAUDĖ AKCINĖS „RYTO“ BENDROVĖS SPAUSTUVĖ KLAIPĖDOJE

Tėvynei 1812 m.

Von der baltischen See, die mein Lied erzog,
Rauscht mir tröstend ein Laut seliger Vorwelt zu.
Wo an den Bäumen des Lebens
Einst ein besser Geschlecht gewohnt. —
Und die Götter des Hains flohen zum Freundesvolk.
Wo dein bläulicher Strom, Njemen, durch Wälder fleuscht
Lebt verklungen ihr Name
Noch im Lied, was die Hirtin singt.

Rhesa

ĮŽANGA

„Kuršių Užmaris yra tiek įstabus, jog pamatyti jį verta lygiai kaip Ispaniją ar Italiją".
(Wilh. v. Humboldt.).

Noriu pridėti, kad panašiai pasakys kiekvienas, kam teko pamatyti šį stebėtiną pasaulį. Čia lyg miniatiūroje yra suglausta visa nuostabioji gamtos kūryba: žavėjantis amžinosios gyvybės apyregiai ir bauginanti dykumos ir mirties vienuma. Šį nepaprastą senosios lietuvių žemės kampelį yra tyrę visa eilė garsiųjų mokslavyrių, jį yra apdainavę poetai. Deja, tai buvo svetimieji, kurie vien mokslo šviesos ieškodami pasišventę rausliojo mūsų protėvių senkapius ir dėl įkvėpimo mynė gyvųjų užmirštus baltuosius dykumų kalnus. Vien tikrieji tos žemės vaikai, prispausti sunkiųjų amžių sluoksnio, pamiršo savo tėvų palikimą.

Pasinaudodamas šviesios atminties prof. Ad. Bezzenbergerio, Fr. Tetznerio, Joh. Voigto, Hess v. Wichdorfo, A. Zwecko ir kt. kūriniais, parinkęs iš Kalvaičio „Pr. Liet. Dainos" kai kada tame krašte dainuotų dainelių bei papildęs savo tenai patirtais įspūdžiais, skubomis sustačiau šį leidinėlį, norėdamas su šiuo Lietuvai naujai atrastu kampeliu supažindinti plačiausią visuomenę. Pažinkim gražiąją savo žemę.

Pirmoji laida, 1923 m. *AUTORIUS*

★

Jau keturiolikti metai, kaip ši knygelė pirmąjį kartą pasirodė. Kokias po tokio laikotarpio pataisas ar korektūras būtina padaryti? Tik palinkėti kiekvienam kuo skubiau savąją Saharą aplankyti, nes Sahara visuomet liks ta pati ir jai laikas neribotas, tuo tarpu kai mes ne visą laiką liksime tie patys, o ir su laiku mums tenka skubėti. Per visą tą laiką kartkartėmis, lankydamas šį atilsio ir atsigavimo rezervatą, stebiu, kad ir Sahara nestovi vietoje: stebiu, kaip kalnų kopos kasmet vis toliau į mares brenda, kaip prieš 14 metų dar tik garbanomis drėgnesnėse vietose tebežaliavę krūmokšliai šiandien yra jau dailiais jaunais gojeliais išaugę, kaip vis labiau nyksta prieš kelioliką metų gausingai randamos retenybių liekanos ir kaip metai iš metų pradeda atkusti, didėti ir praturtėti, moderniškomis vasarvietėmis virsti buvę vargo žvejų kaimeliai ir kaip vis skaitlingesniais būreliais šią pasakų šalį pradeda surasti jos tikrųjų savininkų palikuonių vaikai ir gaivinančioj nepriklausomybės rasoj vėl pradeda lyg iš numirusių keltis šio kraštelio vardas, kurs, anot Rėzos, jau tik piemenėlės dainoje bebuvo minimas ir kaip į tą savo numylėtą žemę pradeda grįžti jos gojų dievai, kurie ilgus amžius išbuvo pas sau draugingas gentis išsidanginę.

Ši antroji laida išeina su viltimi, kad jai bus lemta susilaukti, kada prisikėlusioj Rėzos tėviškėj vėl lakštingala krūmuose giesmeles giedos, kaimenė vėl ateis šaltinyj atsigerti, karveliai vėl burkuos svetingoj liepelėj ir pagerbti senelių kaulai vėl pavasarį pajus.

Antroji laida, 1937 metais. *AUTORIUS*

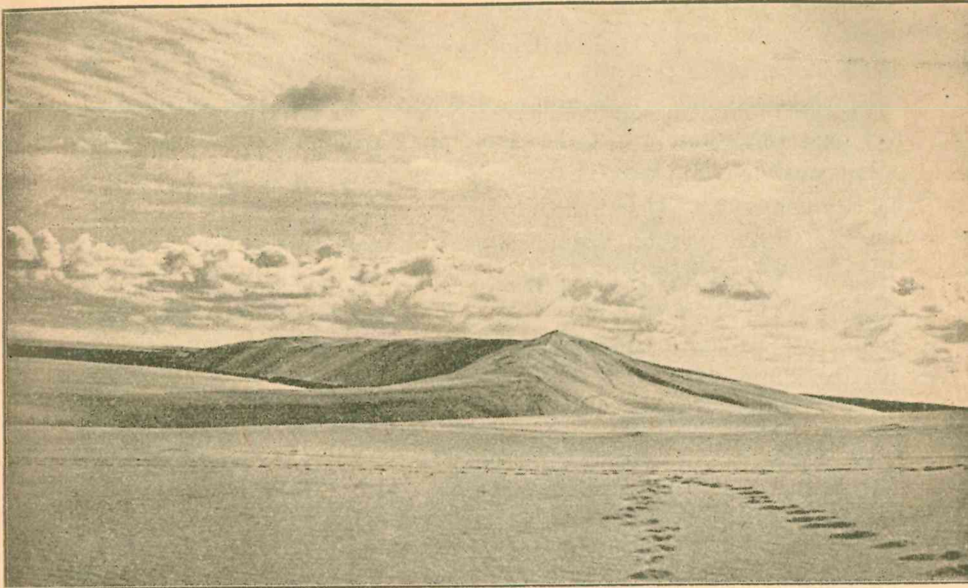
Pryšakinės kopos

NUGRIMZDĘS KAIMAS

Šišion, keleivi, žiūrėkis naikinimo ranką!
Keleri metai pirm to čia sodnai žydėjo,
grįčiose dori kaimiečiai ramiai sau gyveno,
kaime, kurs nuo miško lig jūros kranto sau tęsės.
O dabar ką matai? Vien tyrą tyrlaukio smėlį...
Kur ramus kaimas, kur gi sodnai pražydę?
Ak, iš liūdnos akies vien ašara krinta!
Ar matai tu ten pušį ir menką bakūžę,
paremtą, idant neparvirstų? Tatai visa,
samanomis apaugę, kas nuo praeities beliko.
Už miško staigiai riogso lengvų smilčių kalnas,
ant plačių dirvų ir eglių viršūnių iškilęs.
Ūždami rinkosi vėjai atkalnės kalvoje smėlį,
ir užtraukė juo mišką, vargingo kaimo ūksmelę.
Jokia jau kliūtis kalno nevaržo dar slinkti;
tvenkinius, sodnus ir grįčias, galingas, viską prarijo.
Pamiškėj, senų aržuolų ūksmėj, šlamėsyj
kaimo bažnyčia stovėjo, senuolių šventybė,
dorų žmonių kapais kapeliais apsupta.
Va, jos viršūnė tekyšo, vakaropi paraudus!
Įsmuko bažnytėlė. Beje, tik indai išgelbėta
ir šventasai altorius. Salos gi dori žmonės
su tuo, kas jiems pavyko prieš kalną išgelbėti,
į kitus kaimus bėgo naujų grįčių statytis.
Sūnaičiui liūdnai sako sūnus, kas atsitiko:
baltuoja vien vietelė ta, kur tėvai gyveno,
giliai įsmukę jų kaulai pavasario nebjunta.
Lakštingala nebgieda jiems krūmuose giesmelių,
kaimenė nebateina šaltinyj atsigerti,
karveliai neburkuoja svetingoje liepelėj...
Bet aš šios liūdnos tėviškės mylėti nenustosiu.
Kiekvieną medį, kuris žuvo, širdyje nešiosiu!
Čia esu gimęs, be jokio rūpesnio bėgiojęs
po sodną, paprūdėj, po tėvo, motinos akimis.
Čia ilsis jie, kurie mane aname gyvenime tebemyli.

Rhesa, M. Biržiškos vertimas

SVEIKINIMAS IŠ DYKUMOS

Pėdsakai

Nežinau, ar daug liko plačiojoje Lietuvoje tokių, kurie dar nematė savo Saharos? Norėčiau, kad nė vieno nebūtų, bet bijau, kad labai daug dar yra. Visiems, visiems tokiems karščiausi sveikinimai ir kvietimai iš Saharos!

Kas yra Sahara? Nėra dar tokių liežuvių jai apsakyti, nei tokių dažų jai atvaizduoti. Kai kada, gal būt, septintąją pasaulio kūrimo dieną, Kūrėjų Kūrėjas, švęsdamas Sabath ir besigėrėdamas savo darbo savaitės vaisiais, dieviškame įkvėpime pamėgino vieną ekstra meno kūrinėlį sukurti. Sau pasigėrėti ir Žemei papuošti. Ir sukūrė Jis Neringą iš saulės, vandenų ir smilčių. Iš brilianto, akvamarino ir aukso. Tą poilsio valandos kūrinį Jis padėjo tokioje vietoje, kur sausumos skiriasi nuo vandenų ir kur atsiskiria Dangus nuo Žemės. Čia, kur nuo pasaulio pradžios pradėjo, pagal Kūrėjo valią, gyventi, daugintis ir pripildyti Žemę.

Dieviškasis paveikslas, amžinas ir nesenstantis, kaip ir jo didysis Kūrėjas, tebesilaiko iki šiai dienai kaip naujas visame savo spalvų bei varsų skaistume, ir kadangi Kūrėjui taip pasimėgo, — laikysis ligi

pasaulių pabaigos. Taigi, laiko Saharą aplankyti ir jos grožio atsigėrėti dar yra pakankamai. Vis dėlto mano širdingiausi linkėjimai — kad kiekvienas pasiskubintų, nes Sahara visuomet liks ta pati ir jai laikas neribotas, tuo tarpu kai mes ne visą laiką būsime tokie pat, o ir su laiku mums tenka skubėti...

Dykuma šaukia. Dykuma į save traukia, ir kas joje sykį buvo — vėl bus. Dykumoje yra kažkas labai artimai gimininga su žmogaus siela. Jau vien tai, kad čia niekuomet nenusibosta ir niekados nesijauti vienas, nors čia ištisas dienas gyvo žmogaus nematytum. Kartais čia sutiksi svetimų, kalbančių nesuprantamais liežuviais žmonių. Kartais nuo didžiojo kelio pasigirsta lietuviška daina. Bet jie visi praeina ir nutyla, ir, tartum laivui per okeaną nuplaukus, vėl visos žymės išsilygina. Sahara pasilieka savo dieviname tyrume žmogaus kojos nepaženklinta.

Visų daiktų Kūrėjas buvo didis architektas ir menininkas. Mūsų planetą jis nušlifavo apskritu kamuoliu, idealiai nupoliravo vandenų paviršių, o parinktose vietose ypatingai gausiai uždėjo spalvų, varsų ir tonų. Auštant, saulei tekant, dienojant, vakarėjant ir per ištisą naktį čia amžinai keičiasi stebuklingojo dailės kūrinio dažai. Bet norėčiau nupasakoti tas dienas, kada viskas, viskas pamėlynuoja. Ir visas dangus, ir iš abiejų šalių vandenys, ir oras, ir visa kas danguj, ore, žemėj ir jūrose marėse sužydi vienu žibutės žiedu. Sako, kad tai atsitinka, kai Apveizdos akis Jo kūriniuose atsispindi. Gal dėl to ir daugumos lietuvių akys yra žydrios? Gal dėl to ir pamario namų langai, ir langinės, ir durys, ir pastogių ornamentai taip gausūs žydriai mėlynomis spalvomis? Gana, kad ta viską gaubiančioji mėlynė labai veikia nuotaiką. Tokiomis dienomis nenori nieko jausti, nes viską junti, nenori nieko klausytis, nes viską girdi; nenori niekuo domėtis, nes viskas aišku, ir nesinori niekur eiti, nes visur esi ir viskas yra čia pat. Nusijuoksi — pamąstysi, vien tik mėlyna akyse, danguj ir aplinkui.

SAHAROS GIESMĖ

Saharos giesmė Foto Krauskopfo

Yra trys pamatiniai elementai, kuriuose glūdi raktas į didžiąsias paslaptis. Tai dangus, vandenynai ir dykumos. Bet pirmasis mums per aukštas, antrasis per gilus. Tik šis trečiasis mums prieinamiausias ir mūsų sielai artimiausias elementas. Jei dangaus sustyrusiose erdvėse gyvatą primena viliugingasis žvaigždžių bliksėjimas, vandenyne — bangų judėjimas ir ošimas, tai dykumoje ir pati žemė, ir oras, ir visa, kas yra ore, ant žemės ir žemėje, gyvena ir kalba savotiška, bet sielai suprantama ir artima kalba. Sahara gieda.

Kas buvo Saharoje vėjuotą dieną, kada kopkalniai, lyg milžiniški sniego pusnynai visu plotu rūksta, įsiklausęs galėjo girdėti tolimą, pro vėjo ošimą prasiveržiantį žvangėjimą. Tas prigirdimas žvangėjimas toliau besiklausant virsta, rodos, didžios minios tolimu giedojimu, lydimu iš jūrių pusės šimto perkūnų griausmo. Tai didingasis Aleliuja visų daiktų Kūrėjui, giedamas miriadų baltutėlių smėlio

dulkių, galingiesiems elementams — bangoms ir vėjui akomponuojant. Niekas tos giesmės dar nėra užrašęs. Į jokias gaidas ji netelpa. Jokia kompozicija jos nepajėgė imituoti. Tai Saharos giesmė.

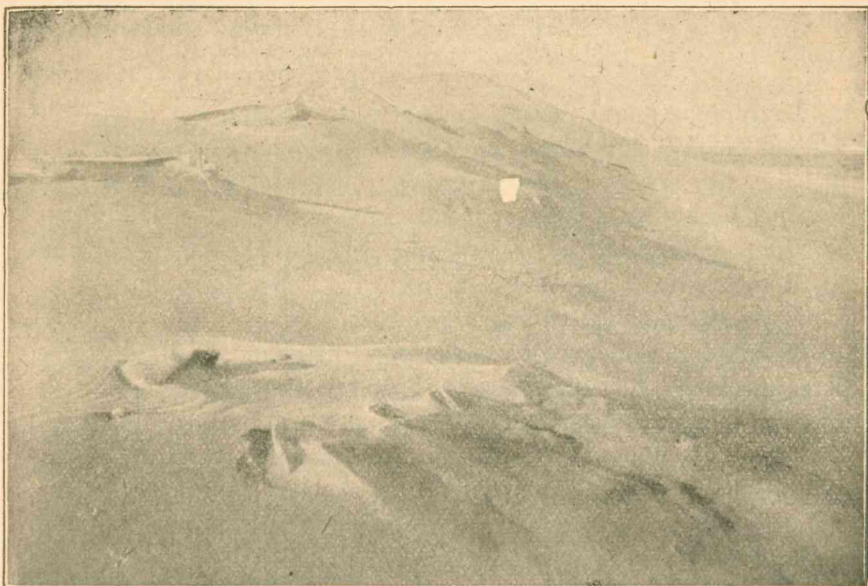
Gieda vandenų gelmės ir dangaus firmamentai, bet suprantamiausiai ir žmogaus balsui artimiausiai gieda dykuma. Giedančių kopų stebuklą daugelyje Arabijos vietų užtiko anglų mokslinės ekspedicijos vadas Bertramas Thomas. Neaprašoma ir stebinanti yra giesmė, kurią dykumos karts nuo karto gieda. Giesmė ypatingai skamba nakčiai artėjant. Ta giesmė primena dejonę, kylančią iš neapsakomai tylios erdvės. Kartais ji panaši į arfos aidus, kartais į tolumoje gaudžiantį būgnų bildėjimą.

Pagarsėjusi savo giesmėmis yra Kalifornijos dykuma prie Meksikos sienos. Apie tas kopas yra susidariusi savotiška legenda. Meksikonai pasakoja, kad ten dykumoje yra nugrimzdęs vienuolynas ir kasdien, kada bažnyčių varpai Angelas Dievo skambina, ima giedoti smiltys ir jų giesmė girdima labai toli. Iš kitų pasaulio kraštų keleiviai taip pat parneša žinių, kad visur, kur smėlis supustytas kopomis, girdisi giedantys balsai. Pietų Afrikoje esama smėlio, kurs tikrai juokiasi. Iš Čili vienas inžinierius praneša, kad ten jis užtiko smėlio laukus, iš kurių plinta nuolatinis suokimas. Afrikos Saharoje, ypatingai jos vakarinėje dalyje, galima girdėti garsus, panašius į raudojimą ir dejonę. Panašų giedančių smilčių fenomeną keleiviai yra pastebėję Libijos tyruose. Žinomos yra staugiančiosios kopos Havajų salyno Kauia saloje. Nevados valstijoje, Amerikoje, yra smilčių dykumos, kur amžinai girdisi panašus į telefono vielų grojimas; Nevados giedančias kopas galima girdėti per 10 kilometrų. Apie Tibeto dykumos grojimą čiabuviai pasakoja, kad dykumos aukštumose gyveną maži nykštukai žmonės, kurie nepaprastai smagiai praleidžią laiką. Jie ruošią tokias iškilmes, kokių pakalnių gyventojai nei įsivaizduoti negalį. Ypatingai graži esanti tų nykštukų šokių muzika, kai jų kunigaikščiai vestuves kelią. Tuomet ištisas dienas ir naktis iš Tibeto šiaurės esą girdimi tos stebuklingos muzikos aidai.

Sykį Kašmiro maharadža norėjęs pas save įtaisyti giedančią dykumą. Išleisdamas nesuskaitomus milijonus, jis iš Kalifornijos parsivežė tiek daug giedančių smilčių, kad prieš savo rūmus supylė didžiules smilčių kopas. Susikvietė daugybes svečių ir pasigyręs savo stebuklingomis kopomis, sulaukus vėjo, visus nusivedė kopų giesmės pasiklausyti. Deja, gamta kad ir dar tiek turtingo maharadžos nepaklausė. Jo kopos tylėjo... Anglų gamtininkas Hugh Miller rado gie-

dančias kopas ant salos Eigg, Hebridų salyne. Sykį jam keliaujant dykuma, staiga aplinkui prasidėjęs tikras pragaro spektaklis. Pasigirdo šnypštimas, švilpimas. Atrodę, lyg viso pasaulio padaužos būtų susirinkę pasiausti.

Esama giedančių kopų ir Europoje, ir Baltijos pakraščiuose. Čekoslovakijoj prie Podolkay miestelio už upės yra smilčių dykuma, iš kurios kartkartėmis girdisi ilgas ošiantis dejavimas, panašus į minių

Dykuma

giedamą liūdną giesmę. Ilgą laiką žmonės tvirtino, kad tai giedančios dvasios karių, kritusių kovoj prie Baltojo kalno.

Kas yra tikroji dykumos giedojimo priežastis, nėra išaiškinta. Tiriama, kad tai paeina nuo smilčių trupinėlių trynimosi pavėjui beriedant. Spėjama, kad ir aidai pareiną nuo tūlų druskų priemaišalo smiltyse. Bet tikriausiai tai yra dar vienas neišaiškintų stebuklų, kaip seniau buvo neišaiškintas jūros bangų ošimas ir vėliau įvairiausių bangų garsai ore ir kosmose. Vis dėlto, įdomiau gyventi, kol dar yra pasaulyje neišaiškintų dalykų. Vienas tokių yra mūsiškė Sahara.

KALNŲ VIENUMOJ

„Čia nieko daugiau nėra, kaip amžinoji smėlio dykuma, kurioj gali važiuoti ištisas mylias, nesutikdamas gyvo žmogaus, nebekalbant apie kaimą... Visą kelionę paskendęs smėly, kuriame ratai smenga ligi ašių. Pasitaiko bakūžės, kai kada apgyventos, dabar dalinai arba visiškai smėlio apneštos. Vienur kitur išbarstyti sudužusių laivų likučiai, kuriuos žiaurioji jūra pasiutime yra išmetus į skardį. Čia visa turi dyką žiaurią išvaizdą, ir visa, kas tenka matyti ir girdėti, sukelia žmoguje keršijančios dievybės bauginančią įdėją".
(Kosmop. Wanderungen d. Preussen).

Begaliniuos marių plotuos stebuklingoje tvarkoj, lyg dailus milžiniškas debesis, nuskendęs žemyn apsivertusio dangaus neapregimoje mėlynėj, ilga sruoga iš pietų į šiaurę traukiasi vaizdinga žemės panorama. Kiek akys apmato, lyg gigantiniai pusnynai, milžiniška kuprota juosta niukso aklinančiai balti smėlio kalnai. Kai kur lyg oazės žaliuoja tamsių miškelių dėmės, už kurių lyg debesėliai pačiame horizonte vėl balzganuoja pertrauktoji milžinų siena.

Vargiai lipu iš negyvo plokščiakalnio į masinančią baltą aukštybę. Lyg kirminėlio šliaužymė apačioj liekasi siratingų pėdsakų driūžė. Sparčiai auga krašto apyregis. Kalnas, iš tolo viliojanti plunksninių debesų siena, juo arčiau juo auga. Nuostabumas ir mistinė baimė paima, pamačius save, mikroskopinį tašką, lėtai šliaužiantį per baltą be sutepimo pusnyną ir trypiantį stebuklingai nutekintą prigimties darbą. Nebetolima kalno viršūnės juosta taip dailiai susiliejusi su dausų mėlyne, rodos, rūksta visoj savo ilgumoj — tai per kalnus keliauja, vėjelio lydimos klajūnės smėlio dulkės iš jūrų į marių kraštą. Kitos uruliais puola pasilikusius pėdsakus ir rieškutėlėmis užlygina pagadintąją tvarką. Bematant vėl susiglosto kalno šonai, lyg niekas niekuomet čia nebūtų gyvas kojos kėlęs. Vis tik liūdnos mintys apstoja, matant, kaip dar akyse nyksta pėdsakai...

Vienas nuo gyvojo pasaulio atsiskyręs: darbščios smiltys užnešė tą patį pėdų kelią, kurį ką tik čia ateidamas pratiesiau. Aplinkui, kiek akys apmato, nei gyvo vabalėlio, veltui save apgaudamas ištisas valandas žiūrėsi į tolimą krūmelį, laukdamas jo sukrutėjimo stebuklo. Jokie garsai nei giesmės aidas neužklysta, visur balta ir mėlyna: dangus, vandens ir šiuose padaruose išsimaudę skaistutėlės žemės kupros. Tolybėj vandenų kalno, lyg vizijos mėlynam dugne, šmėkšo balti lyg plaštakėlių sparnai, — tai laiveliai, paklydę jūrų ploty; jie stovi taip ištisas ilgas valandas ir nežymu, ar jie nors iš vietos pakrutėjo. Dar toliau,

pasaulio krašte, kur tik saulė vakarui nueina, driekiasi vos pastebima dūmų srovelė, ir įsižiūrėjus matyt juodas garlaivio taškas. Toliau į visas keturias pasaulio šalis matau vieną mėlsvą juostą, kur dangus su vandenimis susieina, vien pietuose ir šiaurėj tolimųjų kalnų kupros kiek pertraukia milžiniškąją sferą. Jaučiuos lyg kalnų aras, galėdamas iš karto pusę pasaulio užmatyt. Kažkoks kilnus didumas, matant save vienui vieną gyvūną vos apmatomam pasaulio plote. Vienintelis, kas greta kruta smiltyse išsitiesęs, tai yra šešėlis, ir tas pats žymiai sutirpęs nuo kepinančių saulės spindulių.

Einu kalnų kupromis, lyg bažnyčios stogu, ir baisu, kad, paslydus kojai, nenuslinktum į gilumoj tyvuliuojančią marių įlanką... Kalnų dailiuose šonuose, lyg veidrody mirga atsimušę marios pakraščių ribuliuojančių bangų atspindžiai. Kas tai — taip spindinčios paliruotos sienos žvilgėsy kartais galima matyti praeivių veidus. Stikliniai smėlio trupinėliai, švelnaus vėjelio priglostyti, iš viršaus žiūrint, įgauna stiklo ypatybę, ir rodos, lyg kalnų skliautai būtų lakuoti, todėl juose atsispindi kas arti apačioj stovi. Šiuo kalnų fokusu darosi miražai, kurie Neringos tyruose gražų rytą stebina turistą, lygiai Saharos Fata Morgana. Kai kur pasitaiko pirm šimtų metų smėlio apneštų ir dabar vėl apnuogintų miškų kelmai. Nejaukiai kyšo jie juodomis baidyklėmis sutrūnyję iš balto smilčių patalo. Kur kaulų likučius apibrisi vėjų išgarintus ir bliželėmis išnešiotus po tyrą plotą. Šit buvę galingo elnio ragai dabar lyg skiedrų gabalėliai lietų išplakti, saulės išdžiovinti.

Ištisas mylias klaidžioju didingoj mirties ir tylos viešpatijoj. Visa, kas gali primint gyvybę šiuose tyruose, tai pasitaiką mirusios gamtos griaučiai. Kai kur pasitaiko įstabūs kupstynai. Iš tolo atrodo, lyg kaimas mažų bakūžių būtų išsibarstęs kopų plokščiakalny. Tai yra į trobesius ir piramides panašūs kietesnės žemės kauburiukai kažkokiu prigimties žaislu tvirtai išlikę, smiltynams toliau į rytus nukeliavus. Jie dažniausiai tankiai apaugę aštriomis smailažolėmis, kurių stiprios šaknys laiko lyg tinklu apipynusios tų kupstų šonus. Niekas čia negyveno, neieškojo užvėjo tų kupstų ūksmėj. Žmonės — žvejai toli iš čia susimetę pamaryj, įlankos paskardy, apsismaigstę virbynais ir rūpestingai augina liesas pušaites, slėpdami jų tankumyne savo šiaudines bakūžes, kad pakilęs samumas smėlio kalnu neapneštų.

Amžinasis kalnų valdovas, kuris čia ištisi šimtmečiai neišvažiuodamas sėdi, yra Tyla. Ramią saulėtą dieną ji išdidžiai vaikščioja švariomis baltomis kalnų kupromis ir gėrisi stebuklingu pasauliu — tyrumu ir skaistybe ir spindulių sidabro ribuliuojančiais, kiek akys apmato, van-

denynų plotais, o vakarui atėjus lėtai suglaudžia sparnus ir per ištisą naktį skaito dangaus bedugnėj merdėjančias žvaigždžių akis. Kartais spindulinguoju jūrų keliu iš nežinomų tolybių debesų pulkus padangėmis varinas ateina vėjas. Tyla pasikelia į dausas ir aukštybėse ramiai laukia, kol jos viešpatiją apleis nuožmusis jūrų piratas. Neradęs, kas jam kelią pastotų, vėjas kalnuose pakelia orgiją — atsiveda jūrų tritonus ir undines ir su jomis šėlsta ištisas dienas ir naktis, gainiodamas išilgai salos debesis dulkių, kilnodamas kalnus ir prispardydamas smėlio giliausias daubas. Kartais iš didelio įsišėlimo jis įlaužia neišlaikiusią kalno nugarą, arba paslydęs su visu kalnu nugriūva į marias, ir čia, versdamas vandenų kalnus, puolasi gaudyti po įsisiūbavusį plotą nusigandusių žvejų. Pridaręs skandalų ir iškraipęs žemės veidą, dažniausia su ryto aušra, vėjas išsikrausto. Tuomet iš aukštybių grįžta Tyla, ir vėl jos viešpatijoj stoja saulėta šventoji ramybė.

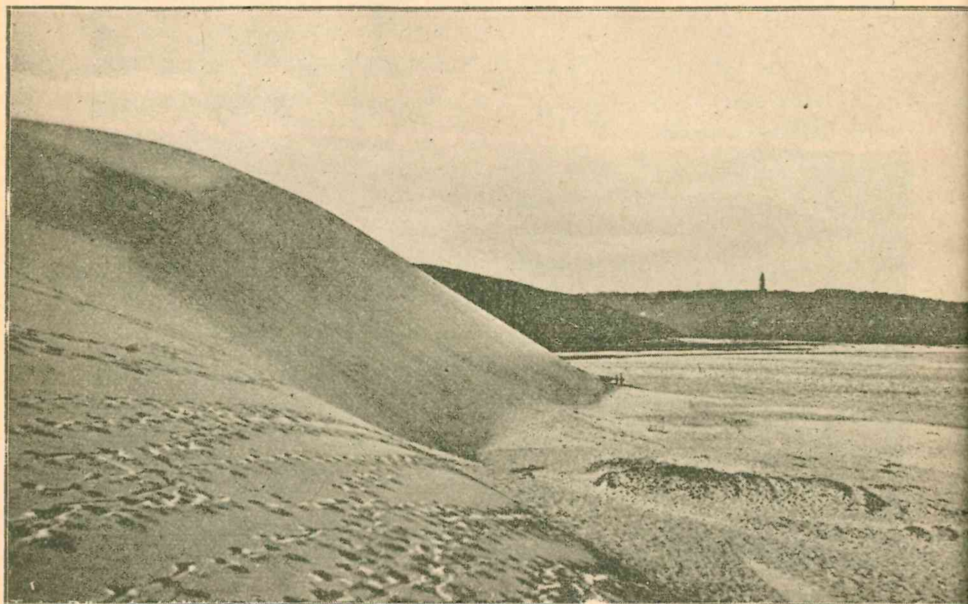
Žvilgsnis į Tylos pakalnę.

Yra prie Kuršių marių kampelis.

Nedidelė, lygi, vos iš marių paviršiaus iškilusi plotmė, retai apaugusi duriančiomis dykumų avižomis, kur, lyg apleisti brolių kapai, netvarkingai išbarstyti klakso nedideli baltų smilčių kupsteliai, pribadyti spygliuotų sidabralapių smilgų stimberių ir apsaistyti stiprių pakulotų šaknelių. Niekas čia jų nesodino ir rūpestinga ranka nėra dar palaisčiusi išdžiūvusių nuo karščio ir troškulio laukinių žolelių, nežiūrint, kad jos ilgus šimtmečius, čia dygdamos ir čia pat tylutėliai mirdamos, visą savo trumpą gyvenimą atkakliai laiko apipynusios smilčių kauburėlius, kad netikėtai užklydęs vėjas neišardytų ar kieno paklydusi koja neišspardytų lygiai suglostytų dykumos lovų.

Už tai jos piktos, tyrų avižos — lyg šarvuoti kareiviai, išsibėrę į grandį, tyko aštrius metalinius lapelių smailagalius į aukštį iškėlę — ar neįžengs basa koja ar nepraktiška ranka palies, kad apsišlakstytų sidabriniai lancetai karšto purpurinio kraujo lašeliais.

Iš trijų šalių pakalnę siaučia balti, lyg skraistėmis apsisiautę kalnai, likusį tarpą laiko tvirtai įėmusios marių plotmės, be paliovos siųsdamos į tylųjį krantą pulkus bangelių baltųjų smilčių gelmėms parnešti. Vakarų vėjas, neatsargiai bevaikščiodamas aštriomis kalnų viršūnėmis,

Reginys nuo Tylos pakalnės į Nidą.

nuolatos nuspardo naujus smėlio grūdelių miriadus, kurie, slinkdami staigiais kalnų šonais, pagaliau gula pakalnės pakraščiais ir vargu jau iki pasaulio galo bepalips į aukštąją spindulių regiją: iš viršaus neatsilaikydamos stikliniuos kalnų skliautuos, pamažėl rieda naujos dulkelės, laidodamos po savim pirmiau paslydusias.

Tai puolusiųjų žemės dulkių kapinynas.

Niekas jo nelanko, gėlėmis nepuošia. Ir gaili ašara vargu kada tuos kapelius vilgė. Užklydęs be tako ir vadovo klajūnas greičiau iš čia nešdinas, pabūgęs ginkluotų spyglių žeidimo, palikdamas ilgiems metams giliai įmintų pėdsakų netvarkingą eilę. Kartais nusileidžia iš mėlynų dausų žuvėdra, pabaigti marių glūdumose sumeškeriotą grobį arba išdžiovinti savo snieginius sparnus karštose saulės voniose, ir ta, pabūgusi savo neatsargiai rikteleėto kiri-kiri aido, tuo pačiu metu sausai nutratėjusio trijose kalnų sienose, greitai užsimoja į spinduliuotą

padangę, nebežiūrėdama, kad ten didžiausius ratus suka keršulis jūrų aras.

Ir vėl kapų tyla. Viršuj ugninis saulės ratas vienodai keliauja iš užmario pakilęs, iki nusvilinęs kupstelių šonus, leidžias už niūriai rymojančių kalnų kupros, palikęs smailažoles nuo troškulio merdėti. Naktį čia nežvilga rasos ašarėlės vargingų dykumos augalų blakstienose. Dėl to jų spygliai nežino pasigailėjimo — neretai pamatysi jų iešmo permautą klajūnę muselę, suakmenėjusią nuo ilgo džiovinimo. Tylos pakalnėj nežinomas šešėlis, vien debesims pakilus vargingoji gamta atsidusta gaivesne vėsuma ir godžiai geria savin iš dangaus atsiųsto lietaus lašus. Lyg ištroškęs pelikonas, smiltys, žvyreliai ir barškios avižos, apnuoginusios kudlaines šaknis, geria savin drėgmę be saiko — neužtektų dangams vandenų prigirdyti išdžiuvėjusį tyrą... Tuo metu Tylos pakalnė nebetyli: plačiai plačiai bruzda lygumos nugara, plakama per visą plotmę vienodų lietaus krislelių.

Tyla tuo metu nueina į kalnus ir kantriai laukusi, kol dangus išsiverks, vėl grįžta į savo regiją. Niekas čia nesilanko ir nekelia triukšmo, nes tyla jo nemėgsta. Ir drąsuolio dainos garsas, atsimušęs kalnų negyvuos skardžiuos, dejuodamas šimtais aidų, grįžta atgal, lyg kokia nematoma ranka juos surinkus atgal savininkui numestų.

ŠIAURĖS SAHARA

Žiaurus ir dykas kraštas, tik šen bei ten iš bedugnės smilčių klampynės tyso išsikalęs žolės stimberys, ir vietoj sodelio, kurs paprastai puošia jaukius namus, dabar matyt tik prisiglaudęs prie nuogo kalnų šlaito pertroškęs spygliuotas miškelis, kurio amžinai tamsi goda ardo margą pavasario papuošalą, ir kuriame, vietoj linksmaus naujam džiaugsmui nubudusių paukštelių čiulbėsio, aidėja vien drebulingas varnų kranksėjimas ir rėžiantis čirškimas audrą pranašaujančių žuvėdrų. (Iš Hoffmano romano „Majorat").

Kopgalis su kilometrų rodykle 0,0

Užmaris yra ilgas siauras pusiasalis, vakarų šone Baltijos jūrų, rytų — Kuršių marių (Aistmarių) skalaujamas. Išaugusi pietuose netoli Karaliaučiaus iš Samų žemės kontinento Neringa 96,975 kilometrų ilgumo ir maždaug 1—2 km platumo juosta siekia šiaurės galu Klaipėdos uosto sąsiaurio, sudarydama lyg tyčia tarp tų dviejų miestų

jūromis supiltą milžinišką kelią. Visas Neringos paviršius veik išimtinai kalnuotas. Kalnai, susidarę iš suneštų iš Baltijos jūrų smulkių smilčių, daugumoj turi išvaizdą milžiniškų sniego pusnynų, kurių dalis šiandien jau kultiviruota, bet žymi dalis ir šiandien primena baugius Saharos tyrus. Kalnų skliautai dažniausiai taip kietai supustyti, kad galima eiti lyg kokiu piltu lauku. Bet žemiau, kalnų pašonėse dažnai randasi žalsva juosta taip vadinamosios kiaurosios smilties. Ji eina iš to, kad kalnas savo sunkumu išspaudžia savo drėgmę į apačią; čia pasidaro maišytas su vandeniu sluogsnis, kurs lengvai įgeria bet kokį sunkumą. Užėjus ant to sluogsnio greta kojų pradeda kilti kauburėlis, o kojos tuo pačiu pradeda grimsti. Seniau tokios pavojingos juostos tęsės veik pagal kiekvieną didesnį kalną ir keliautojams įvarydavo didelės baimės. Vietiniai pasakoja apie nugrimzdusius žmones, gyvulius ir ištisus vežimus. Tačiau tai yra perdėta ir dabar bent tokių prarajų nebepasitaiko. Bendras kalnų aukštumas 50—60 metrų, bet yra kauburių, kurie siekia 65—66 metrų. Kalnų platumas vidutiniškai 600—800—900 metrų.

Labiausiai dykos kalnuotos vietos randasi tarp Šarkavos ir Rasitės (apie 13 km ilgumo), tarp Rasytės ir Nidos (apie 15 km) ir tarp Nidos ir Juodkrantės (apie 25 km),—tai taip vadinamos Negyvosios Kopos. Likusios vietos daugumoj apsėtos tyrlaukių žolėmis arba žemlūžėmis šiaurės pušelaitėmis, nebedaro tokio žiauriai didingo įspūdžio. Tarpe tų tyrlaukių kai kur pasitaiko Kuršių marių paskardy prisiglaudusios oazės su šiokia tokia žaluma ir laibų pušikių miškeliais. Čia būtinai rasi gyvybės žymių: smilčių patale pabertą žvejų kaimelį su menkute bažnytėle, plevėsuojančiais tinklais, pakraščiais išmėtytomis žvejų valtimis ir kitomis būtinomis vargingo gyvenimo reikmenomis.

Tokių oazių yra: **Šarkava** su trejeta šimtų žvejų gyventojų 7 km atstu nuo Kranto*). **Rasytė** į penkis šimtus gyventojų (29 km nuo K.), **Pilkopa** į 200 gyv. (38 km atstu), **Nida** į 1000 gyv. (48 km), **Preila** su 250 gyv. (56 km), **Pervelka** su 200 gyv. (61 km), **Juodkrantė** arti 1000 gyv., 77 km nuo Kranto. Retenybe galima pavadinti didžiulį derlų mišką parką prie Juodkrantės ir Rasytės apylinkę, kur yra apie 1000 margų geros žemės, tinkamos dirvoms ir ganykloms. (Šiame skyriuje aprašomas visas Kuršių Užmaris, kaip Lietuvos taip ir Vokietijos pusėj, pradedant nuo Karaliaučiaus).

---

*) Krantas (Cranz) miestelis, gulįs kontinento ir pusiausalio linijoj: iš čia skaitoma Užmario ilgumas.

Visa kaip gyvoji taip negyvoji gamta yra labiausiai susigrūdusi salos rytuose Kuršių marių pakraščiais. Žvejų kaimeliai todėl, kad anot jų, jiems patogiausia gyventi arčiau tų vandenų, kuriuose jie kasdien ir kasnakt žvejoja, o į Baltiją jie keliaują tik retkarčiais. Be to, prisimetus rytų krašto paskardžiuose jie yra aukštų kalnų apginami nuo didžiulių Baltijos ciklonų. Kalnai todėl, kad perkeliavę skersai salos arba likosi sulaikyti žmonių kultūros, augalų pergalės, arba dar nesuspėjo paskęsti Kuršių marėse, kur jie sistematingai danginas, nugriūdami ištisais skardžiais arba vėjų pustomi. Vakariniu gi salos kraštu Baltijos jūros paskardžiu visu plotu tęsias 10—18 metrų aukštumo dirbtinis pylimas, vad. Pryšakinės arba Apsaugos Kopos, kurių uždavinys ginti salą nuo naujų smilčių iš Baltijos jūros plūdimo.

Tarp šių Pryšakinių Kopų ir kalnagubrio yra salos vidurinė juosta maždaug 0,5 km platumo plokštuma (plateau), palengva kylanti į rytus. Pryšakinės kopos ir vidurinė juosta beveik visur kultiviruota: apsėta tyrų ir pakrančių žolėmis, gi plokštumoj, kur dažnai apsireiškia senovinis humino sluoksnis, užsodinta augmenys, vietomis net lapuočiai krūmeliai. Plokštuma atsiremia į kalnagubrio papėdes ir čia jau ryškiai gruntas pakyla į aukštį. Paprastai kalnai kyla vakarų šone 5—10^0 staigumo ir taip lyg nuglostyti pasiekia savo aukštumo, bet viršūnėj staiga lūžta ir galvosukingu statumu griūva į čia pat apačioj tyvuliuojančią marių atlają. Vietomis nugriuvę kalnai marėse yra sudarę didelius iškyšulius, arba vietine kalba betariant **ragus.** Pavyzdžiui, pastarųjų 50 metų laikotarpy yra išaugę ragai: **Bulviškių rags, Preilos** ir **Ožio rags** į 500 metrų ilgumo, **Kaspelegės rags** pas Pilkopą 600 m; kiti ir nemažesni daug seniau išaugę ragai **Birštvino, Naglių, Avikalnio** ir **Tylos Pakalnė.** 1922 m. rugpiūčio mėnesį penkių kilometrų nuo Juodkrantės atstumo Negyvųjų Kopų kalnyne nugriuvo į mares 50 metrų aukščio kalnas. Griuvimas buvo toks smarkus, kad bildesys, panašus į griaustinio trenksmą, buvo aiškiai girdėti Juodkrantėj ir net Nidoj. Marėse pasidarė tokios bangos, kad netoliese žvejoję žvejai vos neapvirto su visomis valtimis. Nugriuvęs kalnas išstūmė marių dugno mergelio sluogsnį (žiūr. vaizdelį 23 psl.).

Kalnų aukštumas nevienodas, tačiau žiūrint jų medžiagos, iš ko jie susidarė, ir istorijos, kuriuo būdu susidarė, jie yra dideli. Bendro pavadinimo tie kalnai neturi. Bendrai juos vadina „kopomis", „baltaisiais kalnais". Tačiau kiekvienas kauburis turi savo atskirą vardą, kas parodo, juos turint savo istoriją. Didesnieji jų: **Baltasis kalns** 10 metrų aukštumo, **Apvals medis** 36 m, **Kreivakalnis** 38 m —

tai tyrumos tarp Šarkavos ir Rasytės kalnagubrio didesniosios kupros. **Juodkalnis** 33 m, **Apvalkalnis** 20 m, **Predės kalns** 48 m, **Skilvietės kalns** 48—52 m, **Senkaimio** 59 m, — tarp Rasytės ir Pilkopos. Pilkopos Nidos tyrų kalnagubrio didesniosios kupros: **Lapių kalns** 60 m, **Kaspalegė** 54 m, **Elnio būda** 57 m, **Raudonmiškis** 42 m, **Parnida** 50 m; Parnidos kalnyne yra dar keleta aukštų bevardžių kuprų 62, 63 ir tt. metrų. **Urbo kalns** 51 m, **Angių kalns** 58 m. Nidos mišku apaugę. Tarp Nidos ir Preilos — **Vecakrogs** 60 m. **Preilos kalns** 57 m, **Karvaičių** k. 60 m; ties Pervelka **Skirpstų kalns** 53 m.

Nuo čia prasideda antras didysis tyras **Negyvosios** Kopos su viršūnėmis: **Naglių kalns** 53 m, **Vingių** kopa 58 m, Avikalnis 40 m ir tt. Tai yra ilga, daugiau kaip 14 kilometrų visai nuogų kalnų eilė. Čia jie nėra taip staigūs, kaip Nidos Pilkopos tarpekly, bet reginio dykumu nei kiek pastariesiems nenusileidžia.

Tarp Juodkrantės ir Smiltynės kalnai virsta jau paprasta vienoda aukštuma, todėl nebeturi to didumo, juo labiau, kad čia jie visi kultiviruoti.

Kalnai eina išilgai visos salos rytiniu jos pakraščiu atskirais kalnagubriais, kurie tačiau susidaro iš atskirų giliais tarpkalniais atskirtų vienetų. Tokie atskiri kalnai kaip ir tarpkalniai yra pakrypę iš pietvakarių į šiaurryčius — tai didžiųjų Baltijos vėjų kelias, pasukęs kalnus ir daubas savąja kryptim. Tarpkalniai yra kai kur tiek gilūs, kad jų dugnas beveik lygus yra vandens paviršiui. Tai yra senovės pertekliai (sąsiauros), kuriais marės susisiekdavo su jūromis. Viena tokia giluma yra **Šventlunkė** (Šventoji lanka) 2 km atstu nuo Kranto. Berendt'as „Altpr. Monatschr." IV—263 p. sako: „Dar 1830 m. per keletą dienų, kaip patikimi pasakoja, audros išmestos per apsaugos kopas Baltijos bangos nubėgdavo į Kuršių mares". Kita tokia žemuma pora km į šiaurę nuo Šarkavos pačioj siauriausioj Užmario vietoj (čia salos platumas vos siekia 0,5 km). Trečia vieta pas Rasytę (Rasytė skaitosi plačiausioji salos vieta—salos skersmastis 4 km), kur dar tebėra išlikę balos, vadinamos **Žuvėdrų kūdra** ir kt. Dar viena giluma palei Predės kalną, kur anot Bock'o „kitkart tikrai buvę plyšių, per kuriuos su žvejų laivais iš Kuršių marių perplaukdavę į Baltijos jūrą, bet jie tapę naujais smilčių kalnais užnešti".

Visi Užmario kalnai yra išaugę iš vėjų pustomų lekiamųjų smilčių, kurias audros išmetė iš Baltijos gelmių. Per kiek laiko tie kalnai išaugo ir kada jie perėję skersai salos atsidūrė šiandieninėj padėty, sunku

šiek tiek pamatuotai atspėti, tačiau uždavinys palengvės, jei pažiūrėsim, kaip ir kokiu būdu tas smilčių persidanginimas ir dabar eina.

Vėjo horizontaliai ar diametraliai užgautos smiltys judinasi iš vietos ir rieda kalno šonais aukštyn, sunkesnieji trupinėliai lėčiau, smulkesnieji greičiau ir palipę į kalno viršūnę, smulkieji horizontaline linija lekia toliau marių link oru, tuo tarpu sunkesnieji trupinėliai, persiritę per aštrią kalno viršūnės briauną, palengva slysta žemyn rytų šonu. Iš marių žiūrint šis smilčių keliavimo procesas labai panašus į miškų rūką, tiktai smilčių „rūkas" turi savo aiškią aštrią lygią formą ir per tai aiškiai matyti visam savo ilgume kalnų kontūrai. Eiti per tokį keliaujantį kalną nelengvas darbas, nes pirma, reikia stipriai laikytis prieš audringą vėjo pajėgą, kurs tokiame atsitikime visada esti stiprus: antra, lekiančios smiltys lyg tūkstančiai adatų bado rankas ir veidą. Visas kalno paviršius atrodo aiškiai banguojantis ir krutantis: smulkiosios smiltelės dūzgia po orą, stambiosios skubiai rieda į aukštį; vėjas, berankiodamas iš stambiųjų smulkesniuosius grūdelius, išrauslioja ilgas ilgas banguotas vagas. Sustojęs valandėlei atsikvėpt ar prisiglaudęs prie kurio kupsto, su baime pastebi save skubiai ir sistemingai užpilamą smiltimis. Pukšnojant nuo jūrų šonų kad ir lengvam vėjeliui, aplinkui visame tyrų plote girdisi kažkokie tylūs, vienodi, žvangančiai suokią garsai. Tai šlamėsys miriadų ore skrendančių smėlio grūdelių, kurie susidauždami ir trindamiesi skamba vos girdima pianissimo muzika, kurią tyruose amžinai suokia keliaują smiltynai. Kaip skubiai auga kalnai ir užnešami smiltimis kelią pastoję daiktai, parodo toks pavyzdys: 1880 metais pastebėta, kad trumpu laikotarpiu, kol nutirpsta sniegas, kalno viršūnėj skubiau pradžiūvusios ir tuojau pakilusios žygiuoti smiltys apnešė pakalnėj tebegulintį, dar nespėjusį ištirpti sniegą pusmetrio storumo sluoksniu. Tuo pačiu metu, vos tik kalnų viršūnėms nuo sniegų nuplikus, tokio pat storumo sluoksniu buvo užneštas pakalnėj einantis kelias. Statybos patarėjo Damwolfo apskaičiavimu, 2 km plote tokiu būdu buvo užnešta 11,250 kūb. metrų smilčių! Kalnai keliauja, vidutiniai imant, po 18 pėdų per metus. Tačiau šis keliavimas kai kuriais metais esti intensingesnis, stipresnis. Pav., 1837—1861 metų laikotarpiu kopos, ypač vadinamieji ragai, per metus kėlėsi po 26—35 pėdas. Išskaičiuota, kad vidutiniai keliaudami per metus po 17 pėdų, per 213—217 metų visi Neringos kalnai nusikels į mares, jei, žinoma, žmonių kultūra jų nesustabdys vietoje. Išnykus ir nusikėlus į mares Neringos kalnams, susidarytų žalingų geologinių, etnologinių ir net meteorologinių komp-

likacijų. Pirmiausia, taptų užneštos Kuršių marės. Skaitlingi pamarių gyventojai žvejai nebetektų vienintelio savo pragyvenimo šaltinio, nebekalbant, kad ligi šiol daugumai Rytprūsių žuvis pristatoma veik tik iš šių marių. Užsipiltų svarbiausias garlaivių susisiekimas su Lietuvos miestais Nemuno keliais taip, kad sujungti su Baltija tektų kasti didžiulis kanalas. Suvarytas į rytų pakraštį marių vanduo ir atslūginta Nemuno srovė, gal būt, ieškotų sau kito baseino ir kur nors Jūros—Tilžės lygumose susidarytų naujos vandens gilumos. Neringos kalnai, išsitiesę 100 kilometrų gubru, sudaro lyg ir gamtinę sieną, šiek tiek ginančią visą Klaipėdos kraštą nuo Baltijos pietvakarių vėjų. Dingus šiai sienai, pasidarytų žalingos įtakos net į to krašto orą.

„Drimzakas", netoli Juodkrantės, į kurį 1922 m. nugriuvo kalnas

KOPŲ KALNAI

Aukščiausiosios kopos ties Nida

Plaukiant Nemunu iš Tilžės į Klaipėdą, pasiekus Kuršių marių angą skaisčią dieną tolimame horizonte virš vandenų pasirodo balzgani debesėliai. Plaukiant giliau į mares iš už melsvos vandenų linijos išneria debesėlių daugiau, kurie pamažu auga, susilieja ir plečias visu akiračiu, vietomis tamsesnių protarpių pertraukiami, kol pagaliau pradeda aiškėti tolimos žemės kontūrai. Garlaivis ima krypti į vos užmatomą dangaus pakrašty iškilusį viršuj tolimos žemės kalno švyturį, ir valandą plaukus prieš akis išauga stebuklingas pasaulis su dailiai nutekintais, baltais lyg sniegas kalnais, kur-ne-kur išbarstytais juodžaliais miškeliais ir kai kur marių pakraščiais raudonuojančiais kiemeliais, prieš kuriuos, lyg plaštakėlės išskėtę savo baltus sparnelius, tuno būreliai žvejų valčių su iškeltomis burėmis. Laivas suka išilgai marių, laikydamas kairėj naujus nematytus krantus. Kiek akys užmato dabar tęsias ilga iškili žemės juosta su nugriuvusiais skardžiais, jaudrinančiai dykais tyrlaukiais, giliai į marias išsikišusiais pusiasaliais ir plačiomis vandens įlankomis. Išrodo, lyg kokie milžinai pamariais būtų sušlavę didžiausią smilčių volą ir jį užmiršę. Dabar nuo die-

na dienos, kaip pasaulis yra senas, tik marių bangos tuos skardžius skalauja ir Bangpūtis saujomis žarsto į gelmę aukštas Baltųjų kalnų viršūnes.

Žavingos grožybės žaismą kartais padaro debesų šešėliai, slinkdami per kuprotus salos kalnus. Violetiniai įvairiausių formų siluetai išlėto slenka per aklinančiai baltą plotmę, ištiesdami prieš akis kaskart naujesnius vaizdus. Kartais kalno papėdžiams apsivilkus melsvai pilku šešėliu, jo viršūnė suspindi skaisčiausiais spalvų tonais, kartais snieginis kalnas lyg melsva kepurė apsimauna. Taip žaidžia saulės spinduliai pro debesis su Saharos tyrais. Retkarčiais čia pasirodo ir vilingieji miražai.

Užmirštas, apleistas, miręs pasaulis, kur vieši viena tyla, vargu kada nors bepertraukiama linksmos gyvenimo dainos. Visa žemė čia didis Praamžio kapinynas. Nuo žilų amžių amžinųjų čia ilsis giliai palaidoti milžinai. Ant jų kapų supiltos baltos pilys — kalnai, kopos: švarūs, balti, kasdien vėjų išpustomi ir bangų nuplaunami patalai...

Ramu čia, kaip pridera būti dievų vaikams amžinojo atilsio vieta.

Ar žodis Kopos reiškia kapus? Suskaičius visą eilę po kalnais palaidotų kaimų ir miestelių, Užmarį galima vadinti vien tyliąja kapinių sala. Vien XVIII šimtmety per 150 metų laikotarpį čia užpilti 7 kaimai, kurių 2 bažnytkaimiai buvę, būtent: Lattenvaldė, Kuncė, Preedė, Naujoji Pilkopa, Karvaičiai, Nagliai ir Senieji Nagliai.

Lattenvaldė šiandien pridengta 42 metrų aukšto kalno, kaimo vieta tarp Šarkavos ir Kuncės, pirmą sykį minima raštuose 1664 m., kur gyvenę keliolika žvejų šeimynų. 1762 m. kaimas visiškai išnyko iš dalies dėl rusų įpuolimų, iš dalies dėl maro, per kurį veik visi gyventojai išmirė. Žmonės atmena du vardu — Senoji ir Naujoji Lattenvaldė, taip pat 3000 žingsnių nuo tos vietos į šiaurę kitą pasakingą kaimo vietą Stangenvaldė, bet raštuose apie šiuos kaimus nėra jokių davinių.

Kuncė pirmą syk minima 1452 m.; nuo 1555 m. čia pastatyta bažnyčia ir kapinės. 1769 m. šis bažnytkaimis turėjo 26 žvejų šeimynas, o po 100 metų berandama 9 kiemai, kurių 3 tušti... Visiškai užnešta tapo 1825 m. Kapines vėjas dar anksčiau išardė, ir parapijonys turėjo surinkę smiltyse baltuojančius kaulus sunešti į tam tyčia pastatytą kaulinyčią, „kad jų neišmintingi galvijai nevalkiotų" (bažnyčios aktuose).

Preedė (kuršių kalboj: Preedine nuo preede — pušis) paminėta 1664 m. su 10, po 10 metų su 25 šeimynomis, užpilta galutinai apie

1700 m. maždaug 50 metrų aukštumo kalnu. Šio kalno vakarų šone esama senovinių kapinių vietos, anot Jachmann'o, dar iš stabmeldystės laikų.

Naujoji Pilkopa (vietos kalba Pilkupa, Pilkups), perkelta iš 5 km į pietus Senosios Pilkopos, minima 1728 m. ir 1839 m., vėl apnešta smiltimis. „40—50 pėdų aukštas smilčių kalnas yra dabar toje vietoje, kur prieš keletą metų drėgnam slėnyje stovėjo pastatyti trobesiai ir kur dabar vien iš žvejybos gyvenantieji gyventojai sodino derlingas bulves ir svogūnus ir kurioms dabar neberasi tinkamo žemės sklypelio", sako Jachmann'as.

Senoji Pilkopa žinoma jau 1283 m. Pasakojama, kad čia stovėjo labai aukštas pilies kalnas, kur senovėj prūsai garbino dievus. Šioj vietoj dabar randas 59 m aukštas kalnas. Kaimas persikėlė į N. Pilkopos vietą, pradėjus Senąją smiltims užgulti. Užpylus ir N. Pilkopą, gyventojai persikėlė į naują vietą tarp senosios ir Naujosios, kur ir dabar tebėra nedideliam 60 m kalnų apsuptam prie Kuršių marių slėny mažas linksmutis Pilkopos kaimelis.

Karvaičiai, bažnytkaimis (kuršiškai Karvikė, Rėza vad. Karvita), žinomas jau 1509 m. su 19 žvejų šeimynų ir maža koplytėle. 1748 m. pastatyta bažnyčia ir mokykla, kuri 1786 m. dėl užpylimo turėjo būti uždaryta. „Dvi pereitas žiemas nebuvo nei pašalę nei snigę, o tik didelios vėjų audros iš jūrų pusės. Karvaičių bažnytkaimis tapo veik visiškai apneštas", rašoma 1792 m. bažnytinėse knygose.

Vargingas, „dievo ir žmonių pamirštas" Karvaičių kaimas tačiau garsus ir brangus mums lietuviams tuo, kad jame yra gimęs garsusis mokslavyris *Ludvikas Gediminas Rėza*, rašytojas, dainius ir, svarbiausia, vienas pirmųjų Prūsų lietuvių kalbos mylėtojas ir dainų rinkėjas. Gimė jis 1776 m. sausio 9 d. vargingoj žvejų šeimynoj. Vaiku dar būdamas jis likęs našlaitis pateko giminėms ir turėjo žąsis ganyti. Kiek paaugęs, jis įsigavo į mokyklą, ėjo į kunigus ir, pasiekęs Karaliaučiaus universitetą, daugiausia atsidavė lietuvių kalbos ir senovės tyrinėjimui, studijavimui. Mirė 1841 m. būdamas Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius. Vadindamas save tikru lietuviu („gente lithuanus" jis pats rašydavo), jis viso amžiaus triūsą atidavė „brangiausio lietuvių tautos žemčiūgo (Kleinod), jos kalbos" kėlimui. Jis yra išvertęs ir išleidęs Bibliją lietuvių kalba ir šiaip eilę dvasiniai istorinės vertės knygų. Bet svarbiausias jo nuopelnas, tai rinkinys senovės Prūsų dainų (tame tarpe daug žvejų dainų) ir jo paties kūrinių rinkinys „Prutena", kur jis apdainuoja savo tėvynę, imdamas savo kūrybai dvasią

iš lietuvių mitologijos. Ištrauka iš jo poemos „Paskendęs Kaimas“, kur poetas apdainuoja savo vargingą, bet labai mylimą gimtinę, žiūr. „Nugrimzdęs Kaimas“.

Nagliai buvo dveji. Senieji Nagliai maždaug 5 km į pietus nuo Juodkrantės pražuvę 1673—1728 m. laikotarpy. Naujieji Nagliai maždaug 6 km atstu į pietus nuo pirmųjų yra užpilti 1836—1846 m. laikotarpy. Čia reikia pastebėti, kad N. Naglius užpylė nugriuvusi staigi kopa. Gyventojai išsikraustė pirmiausia į Nidą, paskiau į Preilą ir Pervelką. Smulkesnių žinių apie abejus nėra. Jų vietos dabar randasi abiejuose galuose vad. Negyvųjų Kopų, užpiltos aukštais smilčių kalnais.

Be to, dar Užmario gyventojų žinoma vieta į šiaurę nuo Rasytės senovėj buvusio kaimo **Gausutė**, kurs yra žuvęs dar XVI amžiuj. Tai tiek apie istorijai žinomas užpiltas vietas. Kai kurie tų kaimų, k. a. Kuncė, kalnams nukeliavus, iš dalies vėl nupliko, tačiau jų vietoje berandama vien šipuliai. Mat, pavojui gresiant gyventojai savo namus dažniausia nugriaudavo ir perkeldavo kitur.

Dar reikia priminti visą eilę randamų senų kapų ir markapių, k. a. pas Naglius, Nidą, netoli Pilkopos ir tyruose maždaug 9 km atstu nuo Šarkavos, kuriuos vėjas atidengęs išnešioja po laukus. „Trumpai tariant, visa čionai turi dyką, žiaurią išvaizdą, ir visa čia matoma ir girdima sukelia žmoguje keršijančios dievybės baiminančią idėją“ (Schumann, kosmop. Wanderungen).

Kitą kartą tačiau ir čia klestėjo gyvenimas, džiaugsmas ir laimė. Didis dievas Kuršas, kurį tada tebegarbino senieji Prūsai, Sudaviečiai ir Galindai, buvo šią salą dovanojęs dievaitei Laimai, kuriai dėkingi žmonės čia išstatė brangią žinyčią su niekuomet negęstančiu šventos ugnies aukuru. Kol degė dėkonės ugnis ir žmonės savo dievus mylėjo, dievaitė Laima savo viešpatystės piliečiams visokeriopos malonės teikė. Norėdama parodyti savo žmonėms begalinės malonės, Laima savo aukuro vyriausiajam Kryvaičiui ir jo žmonai davė stebuklingą dukterėlę, kuri buvo pavadinta Neringa, ir paaugusi buvo milžiniško didumo ir darė daug gera savo viengenčiams, o šie savo dievų duotos geradarės amžinai atminčiai pavadino visą savo salą (Užmarį) **Kuršių Neringa**[1]).

---

[1]) Kai kas žodį Neringa randa paeinantį nuo *nerti, išnara,* kadangi sala išrodo lyg iš jūrų dugno išnėrusi. Užmaris dar kitaip vadinas: Kopos, Dalgė, Nergia.

PASAKA APIE NERINGĄ

Prieš daugelį šimtų metų, kuomet dar visas Kuršių Užmaris buvo vaisingas kraštas, pilnas žaliuojančių pievų ir derlingų dirvų, kaip šiandien dar pas Rasytę yra užsilikę, tada tai toj vietoj, kur šiandien yra užpilti Karvaičiai, stovėjo stipri pilis, apsupta tamsaus pušyno. Pilis buvo padirbta iš storiausių ąžuolo rąstų ir turtingai išpuošta įvairiais drožiniais, gintarais ir jūrų kaušeliais. Erdvų pilies rūmą laikė apsupę iškilmingi ąžuolų ir liepų gojai. Čia stovėjo dievaitės Laimos šventykla. Šios stiprios pilies ir visos šalies valdovas buvo Karvaitis, vadinamas Didysis, kadangi visam kraštui buvo žinomas savo kūno stiprumu ir nepaprasta drąsa kaipo karvedys ir žvejys. Jo žmona buvo taip jau gerų privalumų, kaip lygiai graži. Vieną tik juodu rūpestį turėjo, kad neturėjo vaiko, kam būtų galėję palikti savo turtą ir garbę. Kartą Karvaitis Didysis bemedžiodamas nušovė labai didelį elnią, kurį tuojau paaukojo dievaitei Laimai, melsdamas įpėdinio. Dievaitė išklausė jo maldos ir po 2 metų Karvaitis su žmona buvo apdovanoti neišpasakyto gražumo dukrele. Abiejų džiaugsmas buvo neapsakomas. Prie didžiosios aukų liepos dievaitei sudeginta aukos iš geriausių baltų gyvulių ir paukščių ir iškelta didžiulės iškilmės. Dukterei duotas vardas Neringa.

Mergaitė augo kasdien didesnė ir gražesnė. Bet, o negirdėta retenybė! Dar vos keturių savaičių amžiaus vos bepajėgė ją auklė pakelti. Vienu pienu jau jos nebebuvo galima maitinti: ji reikalavo kruopų ir košės, pagaliau duonos ir mėsos. Būdama 9 mėnesių ir pradėjus bėgioti, Neringa buvo didumo, kaip 15 metų mergaitė, ir turėjo 2 uolakčių ilgumo kasas. Gimdytojus paėmė baimė ir jie pasikvietė kunigus ir burtininkus, kad šie išaiškintų stebuklą, nes žmonės visam krašte šnekėjo: „Piktoji deivė Laumė tai padarė! Ji tikrąjį kūdikį pirmąją naktį pavogė ir atnešus pakišo išsigimėlį". Išminčiai, burtininkai ir žyniai ilgai purtė išmintingas galvas ir pagaliau tarė: „Šis vaikas yra gerosios Laimos stebuklingoji dovana ir augs dar daug didesnė. Dėl to pastatykit naujus rūmus, mažiausia dešimtį kartų aukštesnius, kaip dabartiniai, ir nesirūpinkite — šis kūdikis niekam nepadarys blogo, tiktai padaugins jūsų garbę ir žmonių laimę!"

Gimdytojai vėl buvo linksmi ir pastatė rūmą tokį didį ir erdvų, koks priderėjo milžinų vaikui ir milžinų nuotakai.

Kada Neringai sukako 18 metų, išsipildė burtininkų pranašavimas: kur tik ji ėjo, visur ji laimę nešė. Kuomet, pav., laivas jūrose atsidūrė

pavojuje, ji įbrisdavo per bangas ir už inkaro išvilkdavo laivą į krantą. Vargšus žvejus, kurie jau veik prigėrę būdavo, ji ėmė į savo žiurstą ir nešė namo. Jei kartais bevažiuodamas žmogus įklimpdavo į smiltis, Neringai buvo vienas žaislas paimti jį su visu arkliu ir vežimu ir nunešus pastatyti į geresnį kelią. Neringos garsas paplito po visas šalis ir daugelis didelio augumo ir stiprios rankos kunigaikščių troško jos rankos. Ji tačiau norėjo išsirinkti tą, kurs iš salos skersai marių numes akmenį į Šventąjį krantą. Čia skubėjo savanoriai, ėjo lenktynės, kol pagaliau ši laimė teko pačiam Šventosios pilies valdovo sūnui. Jis tapo Neringos sužadėtinis.

Greit po to iš vakarų pakilo didelė audra, kuri be paliovos truko 13 metų. Baltija išmetė į krantą didelę daugybę smilčių, kurias vėjas išsklaidęs po visą salą, sunešė į didžiulius kalnus. Nemuno vanduo ir Kuršių marės buvo suvarytos į skardį ir paskandino, paversdamos marėmis pievas, laukus, miškus ir kaimus. Pražūtis gresė ir Šventajai piliai. Pastebėjus tai Neringa, skubiai prisisėmė pilną žiurstą smilčių, nubrido per mares ir supylė aukštą pylimą aplinkui savo sužadėtinio miestą. Kadangi braidyti per klimpstantį marių dumblą nelabai buvo patogu, tai Neringa skersai marių Šventosios link supylė taką. Pripylimui marių gilumų ji sunaudojo akmenis, kuriuos jos rankos ieškotojai lenktynėms buvo paskardy sukrovę. Sekliam vandeny pylimas ėjo kur kas sparčiau. Čia Neringa pylė po visą kopos kalną, sušlavus jį į savo žiurstą. Tačiau kartą su tokia našta vos pasiekus marių krantą, nutrūko žiursto pasaitas ir smilčių kalnas perankst nupuolė į vandenį. Pykdama Neringa prišluostė dar tiek smilčių, kiek reikalinga buvo pylimui užbaigti ir tokiu būdu sekančiais metais įvyko vestuvės su midum ir alum.

Laimingai išgyvenus Neringai su savo vyru amžių, pradėjo pildytis kunigų pranašavimas dėl 13 baisiųjų audros metų. „Lygiai kaip audra iš pietų ir vakarų užplūs nuožmūs kariautojai Prūsų žemę ir pavergs ją“, — kalbėjo tada kunigai. Atplūdo šarvuoti kryžiuočiai. Per kruvinas kovas jie paėmė vieną po kito šventuosius gojus. Pagaliau krito ir Skalavijos gojus, kuriame buvo Šventoji pilis. Neringos milžinai sūnūs ir visa jos giminė žuvo kovose ir jų pilis tapo išardyta. Pagaliau griuvėsių likučiai nugrimzdo užliejusiose marėse. Dar šiandien kai kurie žvejai tebepasakoja apie sienų likučius, kurie pas Ventpilę (Šventę, Šventojo miesto vietą) prie gražaus oro yra matomi marių dugne, taip pat apie didelę akmenų sieną, milžinės Neringos supiltą skersai Kuršių marių.

UŽMARIO (NERINGOS) ATSIRADIMAS

Jei tu kalbėti galėtum, mažasis uode, tada visai kitaip stovėtų mūsų žinojimo dalykai (Kantas, žiūrėdamas į gintaro gabale suakmenėjusį uodą).

O žemė buvo pūsta ir tuščia, ir buvo tamsu ant gilybės; o Dvasia Dievo išsiplėtė ant vandenų. *1 Maiž. 1,2*

Kaip ir kada atsirado šis nepaprastas gamtos padaras — Užmario žemės juosta, tuo klausimu laužė galvas ištisa eilė geologų ir archeologų, tačiau ir šiandien Kuršių Užmario klausimas tebėra problematingas. Kuršių Neringos istoriją reikia ankštai rišti su Samų žemės (Samland) Gintarų Salos praeitimi, kadangi pati Neringa yra lyg kokia ilga atauga šaka, išdygus šiauriniame tos žemės šone. Samų žemė, anot Wreide's ir Voigt'o, nuo Baltijos vandenų veikimo istorijos bėgy yra nebepažįstamai persikeitus. Pav., Aisčių marė (Frisches Haff) dar prieš kryžiuočių ordeno atsiradimą buvus žymiai trumpesnė ir kur dabar tos įlankos vandens tyruliuoja, ten buvusi derli pievų ir dirvų žemė, vadinama Lippe — Liepa (Voigt). Baltijos jūros plotai, iš kurių bangos dabar išplauja gintarą, žiloj senovėj bus buvus kieta žemė, kurioj augo derlūs gintarinių kedrų miškai. Vadinas, tais laikais Preglio ir Nemuno įtakose dar nebuvo jūrų įlankų, ir upių vanduo giliomis lomomis tekėjo stačiai į jūras. Panašūs užmariai randasi prieš Odrą,

Vislą, Elbingą, Preglį, Nemuną ir Dauguvą (Voigt). Kuršių Užmario, kaip ir kitų panašių atsiradimas, matyti, priklauso nuo vandens veikimo ir žemės paviršiaus keitimosi.

„Anno 1190 užėjo tokia didelė audra, tai yra niekados neregėtos bangos ir šiaurės vėjas pūtė 12 metų. Tuo būdu stojosi Neringa, kaip pasakoja senuoliai" (C. Hennenberg K. N. 167). Tai yra žmonių pasaka, kurioj gali būti šiek tiek ir teisybės, tačiau toji pasaka tikrosios atsiradimo eigos toli nenusako, kadangi, kaip toliau paaiškės, Neringos žemės sluoksniai susideda iš įvairių geologinių periodų formacijų. Kitaip Neringos atsiradimas aiškinama, kaip dviejų vandens srovių tekėjimo vaisius — Baltijos iš šiaurės pietų link tekėjimas ir Nemuno tekėjimas šiaurvakarių link. Jūrų vanduo nešdamas smėlį, gi Nemunas nešdamas sausumų samplovas susikryžiavo ir nuolat trindamiesi tarp savęs augino sąnašų kuprą. Tokios nuomonės yra ir Voigt'as. Hennenbergeriui 1567 m. ruošiant savo žemėlapį (Hennenb. Landtafel) Neringa dar nebuvus tiek ilga, kaip šiandien. 1796—1882 m. Neringa pailgėjusi visais 850 metrais. Jos smilčių kalnai tebegulėjo žymiai į vakarus arčiau jūrų, tiktai tarpas nuo Kranto ligi Baltųjų kalnų buvęs beveik toks pat. Kopų eilė tarp Kuncės ir Rasytės mažiau buvo masyvi, kaip pietuose ir šiaurėje.

Sekant Berendtu ir Bezzenbergeriu, Užmario atsiradimo priežasties reikia ieškoti dar žilesnėj geologinėj senovėje. Jos pamatiniai žemės sluoksniai yra tie patys, ką ir Rytprūsių kontinento. Tyrinėjant žemės grunto istoriją aiškėja, kad Neringos smilčių sluoksnis guli ant diliuvialinio sluoksnio pamato.Tas pamatinis sluoksnis kyšo iš smilčių pas Krantą, Rasytę, Šarkavą. Neringa yra ne kas kita, kaip buvusis Rytprūsių kontinento jūrų krantas, o Kuršių marės vien įlinkusi to kontinento dalis. Tačiau, matyt, po diliuvijaus periodo Neringa pergyveno keletą žemės plutos kilimo ir leidimosi periodų, nes tarp diliuvalinio sluoksnio ir smilčių sluoksnio randamas sluoksnis iš geležies smilčių, po kuriuo randasi plonas samaninių durpių sluoksnis (1822m. Rasytėj kasant šulinį 55 pėdų gilumoj rasta grynas molis, paskiau pilkasis mergelis, sumaišytas su smilčių takais ir 90 pėdų gilumoj 4—5 pėdų storumo dideli akmens, pagaliau vanduo. Schumann's Wanderungen). Tie akmens yra ne kas kita, kaip ledų periode glečerių atneštos iš Skandinavijos morenos, kurių gausiai randasi plote tarp Samų žemės ir Klaipėdos krašto aukštumų. Toliau, kontinente pas Gvildžius ir Purmalius randama nebe vien durpių, bet ir rudosios anglies sluoksnis,

kurį bus suslėgę glečeriai ledų gadynėje. Tas periodas buvo bene prieš 30 000 metų.

Aliuvijaus periodo pradžioj Neringos ir visos plačios apylinkės paviršius palengva nusileido ligi 30—40 pėdų giliau jūrų paviršiaus. Į susidariusią įlanką įsilaužė Baltijos jūra, užpildama Neringos apylinkę, dabartinių marių lygumą ir visą žemojo Nemuno slėnį ligi Klaipėdos, Priekulės, Saugų, Šilutės, Svarų, Rukų, Pagėgių, Tilžės ir Ragainės, o pietuose ligi Šilgalių, Puskepalių, Mielavos, Labguvos, Akmeninės (Šteinort), Bledavos ir Kranto. Šiame visame plote randama gilesniuose sluoksniuose jūrų gyvūnų kaušeliai, žvizdras ir šiukšlės. Palaikas buvusios didžiulės Baltijos įlankos bene bus išlikęs Nemuno lygumoj ežeras — bala Kriokalankis, apie kurio atsiradimą žmonės pasakas tebepasakoja. Po to prasidėjo žemės grunto kilimas bene 10—12 pėdų aukščiau jūrų paviršiaus. Tuomet, nuslūgus vandenims, visas buvęs įlankos plotas, išdžiūvus smiltims, virto didžiausia Sahara, kurioj ilgus metus dūkdamos lekiančios smiltys sunešė krašte eilę kopų-kalnų (Rambynas, Karkalnis ir kt.). Atslūgę Nemuno vandens sugulėjo naują gilumą tarp Jurbarko ir Sokaičių (ta vieta ir dabar vadinasi Jūra — Jūros giria, Juraforst), kuriems išdžiūvus pasidarė nauja smiltynų tyruma.

Kadangi žemė kilo labiau pietinėj Neringos daly, ką patikrina čia išsikišę diliuvialiniai sluoksniai, ko Neringos šiaurinėj daly nėra, tai Nemunas, ligi tol turėjęs išėjimą į Baltiją ties Krantu (Kranz), pradėjo sukti į šiaurvakarius, ir tokiu būdu Neringos salos — eilė iškyšulių, kur dabar Kuncė, Rasytė ir kt., patekę tarp dviejų priešingų srovių, pradėjo sparčiau augti. Šiuo periodu Neringa apsidengė smilčių kopomis ir užsipylę tarp atskirų salų buvusieji tarpekliai. Ilgainiui užaugo miškai ir pievų žolės, kurie ilgus tūkstančius metų čia augo, sudarydami juodo humino sluoksnį, kurs dabar vadinamas „senesniojo miško" karta.

Po to vėl ėjo 10 pėdų sekimas, atvedęs Neringą į dabartinę padėtį. Tai patikrina Baltijos pakraščiais nugrimzdę į vandenį to „senesniojo" miško kelmai, kurie dar ir šiandien tebėra. Ar dabar grimzdimas tebesitęsia, yra nuomonių už ir prieš (rytpiečių krantas priauga). Tiktai šiame periode spėjama čia atsiradus žmones.

MARKAPIŲ KALBA

Jei jūs pajėgtumėt prabilti, tylūs Baltijos pakraščių kauburiai, kieno dulkes šios urnos saugo, kieno galvą šis šalmas puošė ir kieno ranką šis kardas ginklavo, — kaip atydžiai klausytųsi mūsų gadynė ir jūsų žodžius paaštrintomis plunksnomis rašytų į istorijos knygą...

(Voigtas).

Maro kapai ties Nida.

Kada atsirado pirmieji žmonės toje nepastovioj žemės driekanoje ir kuriai tautai teko pergyventi jos vylingoji laimė? Į tai neatsako nei nuo praamžių aplinkui šniokščiančios Baltijos bangos, nei niūrūs smilčių kalnai, rūpestingai užbėrę ir užgulę pirmųjų prosenuolių pėdsakus. Tuo labiau nieko apie savo senovę nebežino išlikusieji prabočių ainiai, vien tik pravėrus pamatinės žemės sluoksnių gludumas, išardžius milžinų kapus ir perskriodus kaimynystėj klaksančių kauburių ir piliakalnių vidurius, rasta raktas išskaityt senovę; priversta kalbėti akmens, gintaras ir sutrupėjusios urnų šukelės. Tiktai sekant archeologinius žemės sluoksnius ir jų struktūrą, atradus juose gyvybės pėdsakus ir gyvenimo reikmenų palaikus, pradėta atskirti pirmųjų žmonių gyvenimo ir pažangos laikotarpiai. Turtingiausia dirva skaitlingų mokslininkų tyrinėjimams buvo garsioji žiloje senovėj gintaro tėvynė

su skaitlingais piliakalniais ir šiaip gausinga archeologinėmis liekanomis. Vargu pačioj Vokietijoj yra kitas kuris kraštas tiek ištirtas, kiek Rytprūsiai. Tokiu būdu dėka nenuilstamam triūsui mokslininkų, kurie dažniausia ne kuriais nors išrokavimais, o vien žinojimo alkio vedami, nuodugniai yra ištyrę šią mūsų tautos prosenuolių gyventąją vietą. — Prūsai, arba Mažoji Lietuva ir ateity bus mums raktas nuodugniam tyrimui visos Lietuvos senovės geologiniu, archeologiniu ir etnologiniu atžvilgiu.

Paleolitinio (senojo akmens) periodo pėdsakų Užmaryj, kaip ir abelnai Rytprūsiuose, nerandama[1]); užtat neolitinio (naujojo akmens periodo) ir rytų baltų akmens kultūros liekanos čia labai aiškios ir siekia antrojo tūkstančio metų prieš Kristaus gimimą[2]). Šio periodo kultūros liekanos apimą plotą nuo Odros ligi Ladogos ežero ir, tur būt Onegos pakraščiais; pietuose apima visą Lenkijos teritoriją ligi Šveicarijos Jūros kalnagubrio. Iš to pat periodo randamos lygios keramikos liekanos Tiuringijoj, Olandijoj, Anglijoj, Vakarų Prancūzijoj, Vakarų Šveicarijoj ir dar toliau.

Rytprūsių akmens kultūra randama esant senesnę už Peccetalio apibrėžiamąjį akmens periodą.

Užmaryj turtingiausia randama akmens periodo likučiai. 12 mylių ilgumo keliaujančiųjų kopų papėdėj, prosenovės žemės sluoksny, nuolat atsidengia ištisa eilė senovės gyvenamų vietų. Tą žemę tyrinėjo visa eilė archeologų. Tokios vietovės randamos senojo miško grunte, kurs griežtai skirias nuo likučių miškų, augusių pirm keletos šimtmečių. Tischler'is yra radęs į 100 tokių vietų, ir vis kasmet naujų kopos atidengia. Tose vietose randama galybė suneštų iš jūrų pakrantės apdirbtų akmenų, skeveldrų, akmens įrankių, begalės molinių urnų, puodynių šukių, kaulų, toliau žuvų, anglių likučiai ir tt. Be to, akmens kirvukų, ugniaskaldžių, kurie iš gausybės akmens apdirbimo atmatų, spėjama, buvo dirbami vietoj, gabenant žaliąją medžiagą iš kitur. Čia randama to paties periodo sluoksny ir pažangesniosios kultūros padarų, kaulo dirbinių — adatų, plaktukų, apdirbti gintaro gabalėliai,

---

[1]) Bekasinėjant gintarą Lužijos girioj pas Priekulę, rasta kartu su žalio gintaro gabalais ir keleta apdirbtų gintaro egzempliorių. Kadangi liečiamasis sluoksnis randasi senajam aliuvijuje tai tuo įrodoma, kad pirmojo Baltijos diliuvijo (pakraščių kilimo periodo) Kuršių įlankos rytų pakraščiais žmogus jau egzistavo. Bezzenberg, K. N. 179.

[2]) Šis periodas, spėjama, buvęs 5000 m. prieš Kr. g. Randamas čia neapdirbtas gintaras rodo, kad jį išmetė Baltija, kol dar Užmario nebuvo ir vanduo siekė Rytprūsių aukštumų. Tischler.

dūdelės pavidalo žiedų; be to, į pietus nuo Nidos rasta ir pas Juodkrantę marėse sužvejota gintarinių žmogaus figūrėlių su dviem skylutėm pakabinimui. Visa tai rodo vietos gyventojų neolitinio (naujo akmens) periodo kultūrą.

Daugiau galvosukio sudaro turtingi urnų radiniai. Urnos čia randamos dvejopos: labai didelės (0,4 m) ir mažos. Didžiosios urnos nulipdytos iš stambaus žvyruoto molio, papuoštos paprasčiausiais pirštų įspaudimais ir blogai išdegintos. Urnos stovi žemėj prie viena kitos dažnai visai gretimais. Jų tarpai kartais prikrauti apdegintų akmenų. Viduj daugiausia jos tuščios, kai kuriose dar randama kaulų ir anglių likučiai. Pažymėtina, kad stambiosios urnos vyriausiai randamos Užmario pietuose, o mažosios vis labiau į šiaurę, kas sekant Užmario ilgėjimo eigą rodo didžiąsias urnas esant daug senesnes, kaip mažąsias, ir kad šiaurinė Užmario dalis galutinai susiformavo antrajam akmens periode.

Tarp stambiųjų urnų šukių randami į šaudykles (audimo laivelius) panašūs akmenukai ir ugniaskeliai iš kvarco ir smiltainio, kas priklauso dar keliems šimtmečiams prieš Kristaus gim. Panašūs radiniai Samų žemėj priskaitomi I, II ir III šimtm. po Kr. gim. Gi Užmaris yra Samų žemės pusiasalio išauga. Tokiose vietose randama tų pačių amžių Romos pinigai. Ką reiškia tos vietovės, mokslas dar nėra pastarojo žodžio taręs. Spėjama, kad tai bus buvę kapinynai, o urnos — kapai. Abejonių kelia tas faktas, kad urnos daugiausia išrodo buvusios tuščios arba randama žiupsnis lyg sumuštų degintų kaulų, kas apsunkina tyrinėjimą. Palyginant tikrųjų tų laikų kapinynų liekanas, randamas kituose kraštuose, panašumas yra, tik kitur tokiose urnose randama žymiai daugiau kaulų ir pelenų. Tokiu būdu daugumos prieita išvados, kad minėtos vietos reikia rišti su laidojimo ritualu ir kad lavonai tais laikais buvo deginami.

Vėlybesniam periodui priklauso randamos įvairaus didumo mažosios urnikės — puodžiukai. Jos kur kas geriau apdirbtos, papuoštos virvės įspaudomis, geriau degtos ir išlygintos. Be to, čia randamos ypatingos plokščios lėkštelės su žemais kraštais, kokių, be Neringos, kitur randama labai mažai. Jų papuošimas labai atitinka Tolkiemyčių laukuose randamų iškasenų papuošimams, vienok čia papuošimas atliktas didesniu atsidėjimu[1]).

---

[1]) Tokie pat virvėmis įspaudimai randami Kujavijoj, Lenkijoj, Pameranijoj, Olandijoj, Anglijoj, Vakar. Prancūzijoj, Pietų Šveicarijoj ir Tiuringijoj.

Kas liečia šukių krūvų, tai geresniojo darbo urnų šukės randamos visada krūvoj su akmens įrankiais, įvairiomis atmatomis, k. a. gyvulių kaulai ir tt. ir yra skaitoma gyvenamųjų vietų palaikais arba šiukšlynais[1]). Įdomiausi yra keturi kauburiai netoli Nidos, kurie susidaro stačiai iš juodžemio, daugybės sumuštų indų šukių, kaulų likučių, žuvų žvynų, akmens įrankių gabalų ir kaip pas Tolkiemyčius, rodo gyvenamos vietos likučius. Čia jau randami titnago trupiniai nuo instrumentų apdirbinėjimo, pusiau padaryti akmens kūjai, kirvukai, tinklų skandintojai, girnų akmens ir t. p.

Iš viso to išrodo, kad Užmaris rytų baltų akmens periodo laikotarpy buvo labai turtingai apgyventas kultūringų gyventojų ir kad tos krūvos šiaip ar taip yra gyvenamųjų vietų palaikai. Kiek ilgai čia jie gyveno tose primityvinės kultūros apystovose, žinių taip pat trūksta, nes tarp akmens ir pirmosios krikščionybės periodo čia randasi didelė spraga. Gal būt, kad benusidanginančios kopos atidengs naujų vietų, kur bus galima rasti to pereinamojo laikotarpio likučių. Akmens periode, kol gyventojų mista iš žvejybos, be abejonės, Užmario tarp jūrių ir marių padėtis žvejų gyvenimui tiko. Gal būt, prasidėjus pelningesnei žemdirbystei, gyventojai iš čia patys išsidangino į Rytprūsių pakraščius, gal būt smilčių žygiavimas juos privertė išsikelti, gal susidaręs per Užmarį kariaunų žygiavimų kelias gyventojus išbaidė arba privertė saugumo dėliai susiburti kaimais, kad būtų galima bendrai gintis nuo netikėtų pavojų. Tai patvirtina gausingi palaikai iš naujesniojo stabmeldystės periodo, bet jie jau nebe išmėtyti, o rodo kaimų pobūdį. Šiame periode gyventojų, spėjama, buvę žymiai mažiau. Vienoj vietoj pas Stangenvaldę randama maišyti stabmeldybės ir krikščionybės laikų likučiai.

Iš naujojo periodo randama palaikų pas Rasytę: šukės, plytų likučiai, stiklo gabalėliai. Kapinėse pas Stangenvaldę rasta kaulai medžio karstuose ir 1690 metų pinigų. Pas Skylvietę 1874 m. „senojo miško" (akmens periodo) sluoksny atrasta kapinės su keturiais karstais, kurių vienas moteriškės su galva, padėta tarp kojų. Visuose trijuose karstuose rasta įdėta tinklų skandintojai ir greta rasta pinigų net iš 1701 m. Tokių vietų rasta dar pas Pilkopą, Nidą, Senuosius Naglius, Kuncę, Predę, Naumiestį. Visa rodo pirmosios krikščionybės pėdsakus. Ty-

---

[1]) Tischler'is abejoja, kad tie sąšlavynai būtų gyvenamos vietos, juoba, kad prosenuoliai būtų tyčia nešę atmatas į vieną vietą. Spėjama, kad tai greičiau bus buvę aukų deginimo vietos.

rinėjant rastųjų lavonų kaušus, anot Bezzenbergerio, jie turėjo lietuvių rasės pažymius.

„Tačiau nebyliai yra anie likučiai kai kada buvusių Prūsų gyventojų; nebyliai jų pelenai, kaip ir akmenų krūvos, kurie juos šimtmečiais apsupę laikė ir saugojo nuo blaškančių vėjų; tik dvasia, kuri juos kai kada gaivino, kalba mums vos besuprantamais tonais ir nedaugelis kalbos likučių yra silpnas atbalsis buvusio gyvenimo, yra teisingas atspindis jo tais laikais kūrimosi, bet ir lygiai yra liūdna gulbės giesmė beišnykstančios tautos". (Joh. Voigt).

ŽVILGSNIS Į PROSENOVĘ

Pirma, negu prieisiant pamatinio klausimo — kurios tautos pranokėjai šiame kampely pirmieji apsigyveno, reiks padaryti kelionę į Samų žemės pusiasalį, su kuriuo Užmario praeitis yra tampriausiai surišta, kadangi pats Užmaris yra tos Sambijos (Samų žemės) atauga.

Gintaro sala

Taip, anot Voigto, prosenovėj vadinta Samų žemė. Dar prieš daug šimtų metų pirm Kristaus gimimo, atplaukę gintaro pasipirkti graikai, fenikiečiai, egiptėnai ir romėnai šį pusiasalį plačiai aprašinėjo, vadindami jį Romovijos ir Raunonijos sala, kadangi žemė yra iš 3 pusių apsupta vandens. Iš rytų nors ir jungiasi ji su kontinentu, bet jie, dėl draudimo svetimtaučiams įžengti į šventuosius gojus, kurių pilna buvo Samų žemė, rytų kraštą pasiekti negalėjo ir todėl manė, kad ir tą šoną apsupa jūra. Apie šį kraštą visam Artimųjų Rytų pasauly ėjo garsas, kaip apie nežinomą, pasakingą ir prietykių kraštą, begaliniai turtingą šiaurės auksu — gintaru. Šią vietą senovės kelionių aprašinėtojai vadino dar Rikaite (Rikio sostinė: Rikys — vyriausias valdovas, kunigas, paskiau Krivė, Krivių Krivaitis). Graikai dar šią „salą“ vadino Oserikta (Sugraikinta — Šventoji Rikta). Mitridatas rašo iš kitų lūpų girdėjęs, kad germanų pakraščiuose Oseriktos saloj esą kedrų rūšies medžiai, iš kurių gintaro sakai teka. Šiaip visi tą kraštą vadino **Gintaro sala.** Iš visų istorijai žinomų senovės Prūsų vardų — Kulmija, Pameranija, Pagezanija, Varmija, Natangija, Bartija, Galindai, Sudavija, Nadravija, Šalavija — Samų žemė buvo turtingiausia, labiausia turėjo su pasaulio gintaro pirkliais ryšių, ir dėl to ji buvo seniau ir plačiau žinoma.

Jau pats vietos pavadinimas — Romovija rodo, kad čia turėta galvoj senovės lietuvių tikybinės šventovės vardą (Romovė — vyriausioji dievų buveinė, Šventoji Rikta — vyriausiojo Rikio — kunigo rezidencija). Samų žemės vakarinėj daly, Baltijos pakraščiais tęsėsi didžiulis ąžuolų šventas miškas, kurio vidury buvo vyriausioji dievų sostinė Romuva. Miškas tęsės nuo pat kraštutinio šiaurės pakraščio, nuo Užmario, per visą Samų žemę ligi Aisčių marės (Frisches Haff) krantų[1]). Į tą mišką niekas, be kunigų, negalėjo gyvas įeiti, ir atplau-

---

[1]) Voigt'as. Geschichte d. Preuss. 505 p.

kiantieji pirkliai apie tai būdavo iš anksto įspėjami. Vietoj šventosios Romuvos dar šiandien stovi Romėnų senoviškas kaimas, 1325 m. raštuose paminėtas Rummove, kur gilesniuose žemės sluoksniuose randama daugybė anglių ir pelenų. Romuvos apylinkė vadinosi Šventoji lanka. Vyskupas Jonas 1323 m. vadina ją „Campus sacer — netoli nuo jūros ir labai turtinga gintaru". Taip pat kryžiuočių kronikos mini, kad „Romovė Sambijoj — vieta, kur viešpatavę stabmeldžių dievai ir buvus vyriausiojo kunigo Krivės būstynė". Koks garsus ir galingas buvo Krivė, matyti iš to, kad romėnai jį vadino šiaurės papa,

Elnias ties Klaipėda

ir daug kalbėta senovės raštuose apie jo asmenį. Tai rodo, kad mūsų prosenuolių turėta stiprios valstybinės formacijos, palyginamai aukštos kultūros ir aukštai pakilusio supratimo apie dievybę. Lietuvių tauta esą parėjus iš Rytų, dėl to jų maldose ir giesmėse ryškus buvo ypatingas rytų ilgesys: Aušrinei maldos, savotiški pavadinimai rytų kraštų gyvulių ir žvėrių. Didis yra panašumas mūsų dievų su indų ir arijų dievais: Perkūnas — indų Paryana, Aušra — Uschas, Aurora ir kit. Šviesa, diena, dangus, t. y. visa, kas šviesu ir gyvybę teikia, buvo vadinama pasaulio tėvu, taip pat tėvu kitų dievų ir žmonių. Šalia jo stovėjo šeimininkė Patnia, matar, regimai, tamsa, žemė, kaipo pa-

saulio motina. Čia jau ir senoji malda į Perkūną: „Perkūne, tavo brolis Šveistikas (ugnies parnešėjas) perilgai trunka pas moterį Žemę. Jo veidas toks yra kaitrus, jog karšti prakaito lašai bėga nuo ano. Atšauk jį atgal: Žemė trokšta matyt tavo vėsųjį veidą. Tavo šalti prakaito lašai eis jai į sveikatą."

Vyriausi pajūrio gyventojų dievai bene bus buvę Bangpūtis — Žeminės ir Aukščio (žemės ir dangaus) sūnus, kurs valdo audras, ir vėjų tramdytojas Perdoytas; jie daugiausia yra pridarę gero ir žalos žvejams gyventojams. Jie abudu yra milžinai ir gyvena jūrų dugne. Perdoytas laiko maiše užrištus vėjus, ir jiems ištrūkus vėl juos suvaro maišan. Bangpūtis yra sykį norėjęs sunaikint žemę ir tam buvo sukėlęs jūras. Bet Aukštis su savo milžinais stojo prieš jį. Kas nori šauktis Bangpūčio, turi pirma įmest ką nors gyva į vandenį. Bangpūtis valdo ir miglas. Angelai miglos gali gaut tik iš Bangpūčio. Patrimpas — žemės karalius, bet jo vietoj bent nadravėnai pradėjo garbinti Žemeliuką, Vaisgamtį. Toliau yra žinomas, rodos, ir pajūriečių dainose angelas pasiuntinys Algis, kurs savo angelų būriais lydi mirusiųjų vėles į Anapilį. Jo sparnai lygu vėjo ūžimui. Tačiau bene mylimiausia buvo dievaitė Laima, kuri taip jautriai apdainuojama kopininkų dainelėse ir kuriai buvo visas Užmaris pašvęstas. Šalyje, kur Laima gyvena, viešpatauja gadynė gausos ir laimės, sveikatos ir gerovės. Visuose priepuoliuose ir reikaluose pirmiausia buvo prašoma Laima, kaipo geriausioji žmonių ir dievų tarpininkė. Net jaunuomenė melsdavosi jai savo intimiškiausiuose reikaluose, pav.: „Tu, geroji, mieloji Laima! duok man, brangioji ir viernoji, gerą ir gražų vyrą, bet neduok man negražų ir mažą vyrą." Vyrai taip pat prašė geros ir gražios, bet ne negražios ir mažos moters.

Samų žemėje buvo daug stiprių pilių, kurias įsteigė ir valdė pirmieji lietuvių mitologijos kunigaikščiai. Lucas David sako: „Jis (Samas, Videvudo, Vaidevučio sūnus, kurio vardu praminta ir pati žemė) pastatė ant vieno didelio didžiąja dalim supilto smilčių kalno tvirtovę, kurią pavadino Gailtegarvo (Gailgarbs, garbs — senprūsiškai kalnas, Gailos pilis?), iš kur per daug mylių aplinkui buvo matoma apylinkė, ir priešui priplaukus pakraščiu buvo deginama gandų laužas[1]). Steinas atranda nuo Kranto ligi Beeko sustiprinimų likučius, vad. Garbikai, pastatytus senųjų prūsų: tai buvus Samų žemės ap-

---

[1]) Tačiau Voigt'as mano, kad minėtų valdovų būta skandinavų pakraščių plėšikų vaikų, kurie išžudę vietinius gyventojus, savo apsaugai išsistatė pilis.

sauga prieš įpuolimus iš Užmario pusės, nes nuo senos senovės per Užmarį surado sau kelią įvairūs atėjūnai turtingiems Rytprūsiams plėšti vėliau patys lietuviai žemaičiai, eidami Prūsams į talką prieš kryžiuočius, tuo keliu ėjo.

Raštuose Užmarį pradeda minėti tik kryžiuočių ir kardininkų riteriai 13 šimtmety (Liv. Reimchronik), kurio Beekas neatskiria nuo Samų žemės ir mini, kad čia lietuvių gyventa („im litauischen Sammland auf der Nehring"). Kada iš tikrųjų Neringa gavo savo vardą, nežinia, tik vokiečiai tuo vardu pradeda ją vadinti: „Neria versus Memlam" (Cod. dipl. pruss. III, 123), „Memelsche Nehrung" ir 1427 m. Duisburgas kronikas, miręs 1330 m., pasakoja, kad 1283 m. per „neria curoniensis" 800 lietuvių raitelių įsiveržė į Samų žemę. Taip pat 1308 m. 5000 žemaičių „in neria curoniensis circa castrum novum (per Kuršo Neringą, pro Naumiestį — mistro Konrado slaptasis vasarnamis) įjojo į Samų žemę. Tas Naumiestis (Neuhaus), anot S. Grunavo, buvęs Rasytės vietoj, tačiau Hartknochas mano, kad Naumiestis pirma buvęs netoli Kranto, tapęs perkeltas per 1 mylią nuo Karaliaučiaus, o Rasytė, pasak Dion. Runavo, statyta 1261 m., 14 šimtm. kryžiuočių buvus sustiprinta į pilį (Toeppen), kurios vieta ir dabar dar tebesekama. Kryžiuočių dar minimas Cropsteyn ir Pillkop (1366 m.) ir Nida pirmą kartą minima jau 1437 m.

Taigi šiuose pasakinguose kraštuose nuo seniausių laikų mūsų prosenuolių gyventa.

„DEW KORG SUPYK S PUSTITIAIS. ISTUK SSUS“

„Kas visuomet numirusioj kalboj su tikru skausmingai džiaugsmingu jausmu ieško atjausti vidujinį dabar veik suakmenėjusį žmogaus širdies pamatinį toną; kas joj stengias surasti ne vien nebylius garsus, bet iškalbingiausius liudininkus tautos veiksmo ir elgesio, jos papročių ir mąstymo būdo, jos istorijos ir kilmės — tam menkiausias išmirusios tautos kalbos dokumentas bus šventas ir brangus, kaip kad galėtų būti Romuvos ąžuolo lapai: jis brangins ir tuos neskaitlingus lapelius, kurie su senųjų Pabaltijos gyventojų kalba, išsaugoti nuo amžių ardymo pačioj Samų žemėj yra dar išsilaikę: nes jie, nors ir vysdami, rodo tačiau stiprų prosenuolių stuobrį, iš kurio jie yra išsiskleidę“.

(Joh. Voigt.).

Kokia kalba kalbėjo priešistorinėj gadynėj šio kampelio gyventojai, taip pat nėra jokių tiesioginių paminklų. Reikia raustis po šį kraštą liečiančius senovės archyvus ir daryti nors ir miglotas išvadas iš dabartinių šio krašto gyventojų kalbos ypatybių.

Šiandien visame Kuršių Užmaryj gyventojų priskaitoma šiek tiek viršiau 3000 galvų. Kalba jie trimis kalbomis — lietuvių, latvių (kuršių) ir vokiečių. Kalbos vartojamos šiokioj proporcijoj: bažnyčioj būtinai lietuvių, žvejojant (marėse) kuršių, valdžios įstaigose vokiečių, o namie — lietuvių ir kuršių. Tačiau pastaraisiais laikais ypač pietinėj Užmario daly, kur iš Karaliaučiaus labiau vokiškumas pasiekia, Šarkavoj ir Rasytėj vokiškas mokyklas belankančioji jaunuomenė labiau suvokietėjus. Čia jau ir bažnyčioj vartojama vokiečių kalba. Tačiau istorijai šis faktas reikšmės neturi, nes gyventojų rasinės ypatybės, jų senoviški papročiai ir apdarai aiškiai rodo juos esant lietuvių prūsų giminės ainių. Tai patvirtina tamprus Užmario gyventojų susigiminiavimas su kitoj pusėj Kuršių marių gyvenančiais Rytprūsių lietuviais ir tą giminystę vaizduojančios neskaitlingai išlikusios lietuviškos žvejų dainelės. Šiaip nuo atmenamų laikų Užmario gyventojai labai mažai bedainuoja ir naujų dainų nebekuria. O ir žinoma yra, kuriame krašte gyventojai kalba ir kilme maišyti, ten liaudies kūryba ir dainos išmiršta. Reikia spėti, kad žvejų dainos, taip turtingos išlikusios tik archyvuose ir rinkiniuose bei tarp Rytprūsių gyventojų, bus sukurtos dar vieniems lietuviams tebegyvenant. Nekalbant apie vokiečių priemaišalą, kurs, aišku, yra naujosios gadynės padaras, šiandien problematingas tebėra latvių kalbos kuršių klausimas. XVI šimtmečio metraš-

čiai sako, kad jau tuomet Neringos gyventojų būta maišytų. Bezzenbergeris (Kur. Nehrung u. s. Bewohn.: 261) mano, kad pirma negu latviai ir vokiečiai atsidangino, čia gyveno senprūsiai ir lietuviai. Liudvikas Gediminas Rėza, vienintelis iš Užmario kilęs mokslavyris, aiškiai pasisako paeinąs iš lietuvių giminės (e gente lithuana natus). Kada, iš kur čia atsirado kuršiai? Kaip jau žinoma XII ir XIII šimtmety prasidėjus smarkiems lietuvių ir prūsų su kryžiuočiais karams Kuršių Užmaris, kaipo karo kelias, labai nukentėjo ir sumažėjo gyventojais. Tais ir kiek vėlesniais laikais įvyko taip jau geologinių Užmario permainų. Kiek pagerėjus sąlygoms gyventojai vėl pradėjo priplūsti. Jie buvo išimtinai žvejai ir pradėjo labiau apgyventi pietinę Užmario dalį, kaipo artimiausią kontinentui. Nauji ateiviai ir bus buvę tie kuršiai. Į rytus nuo Užmario Sambijos pakraščiais randasi kaimai Kranto Kuršiai (Cranzkuhren), Didieji, Mažieji Kuršiai (Groß- Kleinkuhren), Naujieji Kuršiai (Neukuhren), kurie jau užeinami XVI šimtm. raštuose. Pretorius (Acta borussica) sako, kad kuršiai žvejai plėtėsi ir į sausumą gyventi. „Latvių elementas tarpe Užmario gyventojų savo daugumoj ir abelnai bus iš kitur atėjęs ir būtent kada tarp latvių ir livų įvyko taikingas susimaišymas" (Bezzenb.). Kad latviai būtų kada nors Užmarį okupavę, tokia hipotezė atpuola, nes esantis tarp Užmario ir Latvijos Klaipėdos kraštas nuo amžių buvo grynai žemaitiškas ir jame, apart keliolikos kuršiškų šeimynų Melneragėj ir Karklininkuose, jokių latviškumo žymių nėra. Kuršiai buvo tautelė, gyvenusi tarp Lietuvos Žemaičių ir Latvių Autzo (Autzen), visai skirtinga nuo latvių ir tik paskui sulatvinta. Stebėtina, kad ir Užmario kuršiai tokiais save vadindami neprisipažįsta esą latviais ir apie latvius nieko nežino. Diederich sako, kad Latvijoj iki 17 šimtmečio žodis „kuršiai" dažnai buvo vartojamas. Žemaičiai Latviją vadina tik Kuršu. Bezzenberger'is sako: „Kuršiai buvo kaip ir livai skirtingos padermės, kurie (kuršiai) apgyveno dalį dabartinės Kuržemės. Ši tauta vėliau buvo sulatvinta. Kuršiai į Neringą bus pirma to atkeliavę, nes jų kalba čia senesnė, kaip ji yra randama seniausiuose latvių raštuose iš 1586 ir 1587 metų (Bezzenb. K. N. u. s. B. 264).

Raktą į klausimą randam susirašinėjime Klaipėdos komturo su kryžiuočių didžiuoju mistru, kur pastarasis skundžias dėl kuršių plūdimo. Kaip matyt, dėl Livonijos ordeno komturo persekiojimo gyventojai ten buvo pasidarę labai neramūs, juo labiau kada Livonijos viešpačiai apkrovė juos dideliais mokesniais ir iš žvejų pradėjo reikalauti didelės duoklės žuvimis (susirašinėjimai Goldingos ir Klaipėdos

komturų su vyr. mistru iš 1408, 1439 m.). Taip pat žinoma iš 1328 m., kad žvejai žuvavimo reikalais ypač iš Livonijos buvo siuntinėjami į kitus kraštus. Vienas latvių kunigas Heinrich XIII šimtm. rašo apie Kuršius (curones), kad nuo Rygos įlankos ligi Kuršių įlankos šiaurygalio (Klaipėda) gyvenę kuršiai (kitaip vadinami Cori). Savo paprastomis piratų valtimis jie darydavę drąsius užpuolimus ligi pat Danijos pakraščių. Eselio (Oesel) salos gyventojai supirkdavę jų suplėštąjį turtą ir pagautas moteris. Livai buvę jų sąjungininkai. Prie Vindavos jie susikivirčiję su Vendais dėl žemės ir pastaruosius išviję. 1230 m. jie priėmę krikščionybę. Kuomet Did. Lietuvos kunigaikštis Mindaugas 1260 m. atmetė krikščionybę ir be savo lietų-baltų tautų pasikvietė kuršius bendrai tautinei kovai prieš ordiną, kada į jo rankas pateko Dorpatas ir 1265 m. riteriai tapo sumušti Darbenės laukuose, Kuršiai atsimetė nuo savo Rygos valdovo ir petys į petį prisidėjo kovon su baltų giminių vienytoju prieš Ordeną (Tetzner, Slaven in Deutschland, 114).

Kuršių kalbos tradicija ant marių rodo, kad ateiviai bus buvę kaipo žvejai daugiau prityrę specialistai ir tokiu būdu šioj srityj įsigalėjo jų žvejiškoji kultūra. Be to, anot Bezzenbergerio, kuršių kalba, kaipo trumpesnė, niuriems ir maža kalbantiems žvejams esant ant jūrų, išrodė parankesnė. Lietuviškoji kaipo senesnė ir muzikalingesnė pasiliko bažnyčiai. Kokia skambi buvo senprūsių kalba matome iš užsilikusio „Tėve mūsų" ir čia paduodamų keletos sakinių: Tawa nouson kas tu essei en Dangon. Swintints wirst twais emnes. Pereit twais Ryks, Twais quaits audasin, kagi en Dangon tyt deigi no semien. Nauson deinennin geitien dais noumans schan deinan. Bhe etwerpeis noumas nousons auschatins, kai mes etwerpimai nousons auschantenikamans. Bhe ni weddeis man em perbandosnon. Schlait isrankeis mans esse wisson wargan. Amen.

„Dew korg supyk s pustitiais. Istuk ssus" (Užrašas neva iššifruotas nuo vienos senprūsių karo vėliavos, kurs reiškia: Dieve Kurše, supyk ant mūsų neprietelių, nubausk juos, arba: Dieve Kurše, supyk ant pūstytojų, istik šiuos).

DABARTINIAI UŽMARIO GYVENTOJAI

Apdarai, papročiai ir tautinės ypatybės pas Kuršių Užmario gyventojus veik tie patys, ką pas lietuvius šiapus marių. Vyrai ir moters čia stiprios sudėties, labai mandagaus ir ramaus būdo. Gyvena gana ilgai. Vargu kur tiek rasis sveikų senių, kaip žvejų šeimynose. Vyrai skutasi, bet augesnieji žvejai mielai nešioja po smakru pabarzdes. Rūbai jų naminio darbo, trumpa jakė, atlapa krūtinė, aptemptos kelinės, aukšti batai, skriblius su nuverstomis užpakaly ir pakeltomis kaktoj rabomis. Moters dėvi mielai juodus apdarus, rečiau langėtus spalvotus. Skepetukai taip pat juodi ar margi, šventadieniais balti. Avi medpadžius. Labai dievobaimingi ir prietaringi. Dainas ir pasilinksminimus laiko nuodėme. Šventadieniais, ypač Šv. Jono dieną, ir ketvirtadieniais jokiu būdu į jūrą neplaukia. Naujai padarytą laivą krikštija: guldo kniupščia ir kryžiškai šauna. Naujus unguriams gaudyti šniūrus namie peržegnoja, paskui metant į vandenį apspiauja. Nevykstant sugaut žuvų vagčia išpiauna gabaliukus iš svetimo tinklo ir siuva į savąjį arba rūko savo tinklą parako dūmais ir laisto gyvačių vandeniu. Čia labai nesenai išnaikinta senovės tikybos likučiai. Juod-

krantėj dar ir šiandien yra vieta, vadinama Linde arba Nuodėmių Liepa (Griekinė Liepa), kuri augo Nuodėmių Dauboj. Pirm 200 metų čia naktimis dar matydavo aukų ugnis degant. 1750 m. vokiečių valdžia nubaudė daug žvejų už slaptus susirinkimus prie senų liepų ir ąžuolų, kurių tuomet dar augo Užmario saloj. Vienok apie Užmario gyventojų dievybės supratimą tegalim spėti iš artimosios Samų žemės religinių palaikų, kurie rodo, kad senprūsių tikyba buvo gana ištobulinta ir tolygi visai lietuvių giminei. Vienas tik čia žinomas šiaip Lietuvoj nepažįstamas dievas Kuršas (Kurcho, Korg ir tt.), tai kaipo gyvybės ir palaimos dievas. Šis vardas mitologiškai lyg ir nori pateisinti Marių ir Užmario pavadinimą Kuršo marėmis ir Kuršo Užmariu.

Žvejyba Užmario salos gyventojams yra vienintelis išsilaikymo šaltinis. Žvejoja veik tik vasaros metu ir žiemą, kiek tai yra galima per ledą. Pavasarį ir rudenį, užėjus taip vietinių vadinamam „šaktarpiui" (laikotarpis, kada ledas yra nešamas arba jis toks dar plonas, kad nekelia) žvejai sėdi namie ir yra veik visai nuo pasaulio atkirsti. Žvejoja daugiausiai marėse. Čia sugaunama žuvis: sterkos, ešeriai, karšiai, unguriai, stintos, vėgėlės ir kt. Į jūrą plaukia rečiau tik geram orui pasitaikius. Įspūdingas reginys, kaip vakare po saulėlaidos lyg kokie nakties paukščiai išskėstais sparnais burėmis palengva nusklenda tamsėjančiu marių paviršium ilgiausia eilė laivelių. Ir taip ištisomis naktimis jie laido į marių dugną ilgiausias virves su meškerėmis arba valkioja didžiulius tinklus. Rytmetį taip pat su saule žvejų ekspedicija grįžta su grobiu. Čia jau prasideda moterų darbas — skrosti, rūkyti, džiovinti, skirstyti. Visa tai daroma labai primityviu būdu: čia pat prieangy savo bakūžių turi nulipdytą iš purvo panašią į krosnį ugniavietę: ten pripila pušinių konkorėžių ir užkuria juos. Iš viršaus sukabina rūkomąsias žuvis ir apkamšo viršų šlapiais skarmalais. Plekštės tokiu būdu iškepa labai greitai, unguriai troškinami ilgiau.

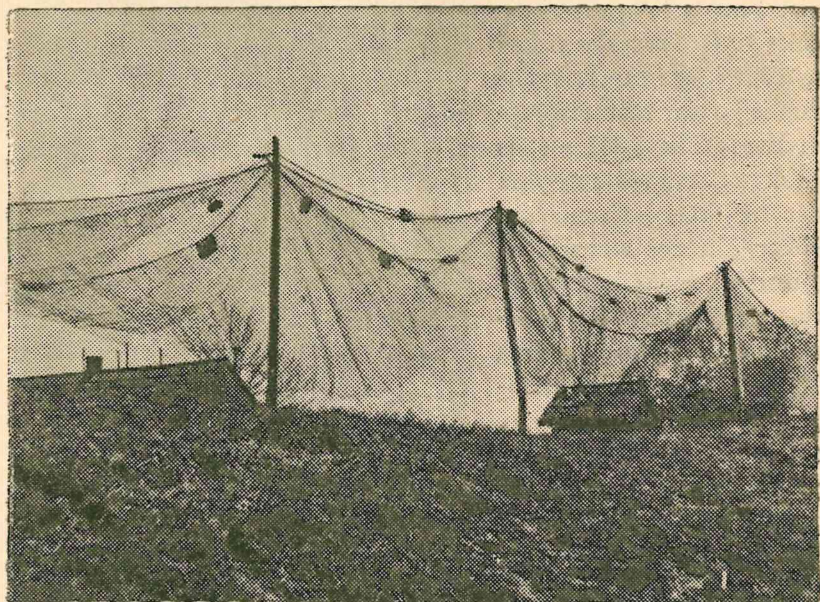
Įdomus dar yra kitas pašalinis žvejų užsiėmimas — tai varnų „žvejojimas" ir žuvėdrų kiaušinių rinkimas. Paliai Rasytę yra viena pelkė, vadinama Žuvėdrų Kudra (Möwenteich), apie kurią žuvėdros suneša tokias daugybes kiaušinių, kad juos surinkę žvejai ne tik patys sočiai pasivaišina, bet ir į Vokietiją išgabena. Varnos čia gaudomos rudenį ir pavasarį pilnais tinklais. Mat, ties Rasyte eina paukščių kelias, kuriuo bene visi Lietuvos paukščiai traukia į šiltuosius kraštus ir iš jų atgal grįžta. Čia yra įsteigta paukščių observatorija, kuri, pav., 1913 metais suskaitė 567.000 pralekiančius paukščius. Na, tai tuo pačiu

keliu traukia ir varnos, bet jos, kaipo trapesnės, leidžias pasistiprinti ir čia tampa įviliojamos į tam tikrus tinklus su pagalba žuvų arba pagautų ir pririštų gyvų varnų. Dar viena gyva, dabar kiek aptilusi pramonės šaka — gintaro ieškojimas ir jo apdirbimas. Kiek turtingas gintaru buvo šis kraštas, matyt iš to, kad ir sala ir jai gretimoji Sambija žiloj senovėj buvo vadinami Gintaro Sala. Seniau buvo galima atrasti dideles gintaro kasyklas pačioj sausumoj, apart to, kad vanduo iš jūrų ir marių išplukdydavo. Tik 1861 metais įsitikinta, kad tokių kasyklų dar turi būti po vandeniu, iš kur gintaras audrų ir išmetamas. Mėginimai bagariuoti gintarą marėse padaryta ties Juodkrante ir jau 1867 m. iškelta 36642 kilogramai gintaro, o 1883 m. net 75546 kg. Tik 1899 m. gintaro žvejybą pasiėmus pačiai Prūsų valstybei, ji buvo greit čia pertraukta ir perkelta į Sambiją. Pastaruoju laiku kai kurie Klaipėdos pirkliai norėjo atnaujinti gintaro kasyklas marėse, bet pasirodę, kad randami gintaro sluoksniai labai giliai žemėj guli ir jo racionaliniam išnaudojimui reikalinga rimto pasirėdymo.

Varnų gaudytojas.

Kuršių marės, kurios veik vienos išmaitina Užmario gyventojus, neskaitant rytų pakraščių, yra panašios į didžiulį trikampį, kurio pietų šonas turi 4 mylias, o kiti du drauge 13 mylių. Marių ilgumas 98 km, platumas storgaly 45 km. Tarp Ventės rago Klaipėdos linkui marės ima žymiai siaurėti. Su siaurėjimu greta eina seklumas. Kuo-

met pietinėj daly marių gilumas siekia net 9—13 metrų, ties Juodkrante bendras gilumas bėra 1,5 m, vietomis net 0,5 m. Laivai praeina Nemuno srovės vaga, kuri dar yra bagariuojama ir turi gilumo 6—9 m ir eina atstumo nuo Užmario 200—300 metrų. Nebetoli Klaipėdos ši srovė pasidalina į dvi šakas, kurios siekia gilumo per 10 m. Senovės Kuršių marės buvusios vadinamos Rusnės marėmis, bet spėjama, kad tai paimta nuo Nemuno rankovės Rusnės, kuri į šias mares įteka.

UŽMARIO AUGMENIJA

Kažkada Užmaris buvo apaugęs gražiu spygliuotu mišku. Tai liudija Hennenbergerio žemėlapis iš 1576 m., paminėjimas iš 1665 m. pas Buckhardtą, kad Neringoj virta daug smalos. Yra išlikusių vardų, turinčių sąryšio su mišku: Kirošils, Degešils (šilas), Preede (pušis), Skirpstų kalns. Toliau iš smėlio kyšantis nupustyti miško kelmų liekanos ir senoji miško žemė, kuri aiškiai parodo senųjų kalnų ir daubų formaciją. Matyt, senovėj būta ir lapuotų medžių — užsilikusi Juodkrantės Liepa ir juodalksniai.

Kelmų sluoksnis randasi ant smiltinio dugno ir yra vėl smėlio užpiltas, kas parodo mišką augus prieš smilčių keliavimą ir po keliavimo. Išlikę kelmai savo didumu įrodo, kad miško senovėj augta gana derlaus. Kai kur dar neseniai, ypač apie Nidą ir Lattenvaldės kalnuose nuo išpuvusių kelmų buvo susidariusios pavojingos duobės. Medžio viduriui išpuvus, o žievei sutvirtėjus, pasidarė giliausi šuliniai, kurių viršus dažniausia būdavo užskretęs ir pridengtas smiltimis. Vargas

įkritusiam į tokią gamtos užtaisytą vilko duobę... Pastaruoju metu tokių išpuvusių duobių neberandama.

Po šiuo senovės miško sluoksniu yra dar kitas visai panašus — pirmojo Užmario dugno iškilimo periodo miškas. Šiame tai sluoksny randamos akmens gadynės liekanos. Šis sluoksnis randasi papėdėse 30 pėdų aukščiau jūrų paviršiaus. Čia taip pat randami aliuvijaus gadynės akmens radiniai.

Miškai čia bus užaugę laikotarpyje, kada tam tiko jūrų krantas, kada buvo kuo mažiausia išmetama iš jūrų smilčių. Tokia sąlyga įvyko, kada diliuvialinis gruntas sekulariniu kilimu iškilo su jūros paviršium ir virš jo. Pusiasalio drėgmė, kylanti iš jūrų ir marių buvo tinkama skubiam augimui. Tuo laiku augęs miškas vadinosi „seniausiuoju". Jis žuvo, kaip tik pasibaigė jį iššaukusios sąlygos, t. y., kai diluvialinis mergelis Užmario pakraščiuose vėl nugrimzdo po vandeniu.

Senasis miškas buvo užaugęs, kada smiltys, nužudę „seniausiąjį" mišką, nukeliavo į rytus, o naujų smilčių maža bebuvo išmetama, gal būt dėl to, kad jūrų apsemtasis miškas trukdė išmetimą.

Iš „senojo" miško yra išlikę 3 plotai iki šiai dienai: pirmas į vakarus nuo Kranto, antras tarp Kranto ir Grenco ir trečias Juodkrantėje.

Iš jaunojo miško, kuris palengva pradeda užaugti nuo lekiamųjų smilčių apsaugotąjį plateau, gražiausias bus išaugęs į šiaurę nuo Nidos. Šiame dideliame jauname miške-krūmyne iš spygliuotų ir lapuotų jaunų medelių — laikosi vieninteliai Užmaryj išlikę elniai.

Pastaraisiais metais miškas vėl pradeda užkariauti tyrumas, užaugdamas ant apsodintųjų kalvų ir šiaip vietose, kur sulaikytas smilčių žygiavimas.

Smilčių apsodinimas jau pradėtas 15—16 šimtm. Dar prie Didžiojo Friedricho užsodinta buvę Užmaryj bilijonai diegų, kurie gražiai augę. Sodinimo tikslas: 1) sulaikyti vietoj išplautąją smiltį, 2) sulaikyti sausumos kalnų tolyn kėlimosi. Nuo 1830 m. pradėta apsodinti didieji Užmario kalnai pas Rasytę, Nidą, Juodkrantę, sėjant tyrų avižas ir žoles (Elymus arenarius, Arundo arenaria). Pryšakinėms kopoms padaryti tveriama buvo tvora, kurią vėjas greitai apnešė smilčių volu ligi 10 metrų aukštumo, kurs vis buvo apsėjamas žolėmis, kol pagaliau smilčių pakilimas nuo jūrų visai tapo sulaikytas. Tačiau ir dabar vis reikia nuolat jas taisyti. Kalnai apsodinti pušaitėmis (Pinus montana s. inops), kurios savo stipriomis šaknimis aprėpia plotą

ligi 80 sieksnių viena![1]). Tyrų apsodinimas yra darbas, reikalaująs didelių iškaščių ir einąs iš lėto. Visų pirma reikia sulaikyti smiltis vietoje, kad neužneštų diegų. Tam plotas dalinamas į keturkampius po 16 ketv. metrų ir keturkampių sienos išpinamos virbų tvorelėmis, kurios viena nuo kitos eina per 4 metrus. Kiekvienam hektarui tyrų aptverti reikia po 50 kūb. metrų šakų. Vienas kūb. metras duoda 100 metrų tvoros ilgumo. Paskiau tie tarpai, t. y. visas plotas apdengiamas molio vopna ar balų purvais ir dumblu. Tokiu būdu tik sulaikoma smiltis. Sodinama po 6—8 diegus į vieną ketvirt. metro plotą. Diegai turi būti ne jaunesni 2—3 metų. Užmario plateau, t. y. lygioji juosta tarp pajūrio pryšakinių kopų ir kopkalnių yra veik visa užsodinta mišku, kurs gana gyvai auga. Šiandien tyrų kultūra jau tiek toli atvaryta, kad iš 1869 m. buvusių 79 km nuogų keliaujančių kalnų, dabar tokių iš viso beliko 37,5 km. Valstybinio ūkio ir vietos gyventojų atžvilgiu tiktai tokia kultūra apgynė salos gyvenimą ir Kuršių marias nuo užpylimo su visomis tolimesnėmis pasėkomis. Gamtos mylėtojo ir turisto atžvilgiu apsodinama kultūra naikina taip retą prigimties padarą, gavusį jau pavadinimą Šiaurės Sahara.

Linnaea borealis

Augalais Užmario sala nors taip neturtinga, tačiau joje randami kai kurie ypatingi augalai ir žolės turį nemažos reikšmės botanikai pažinti. Iš ledų periodo čia tebeauga šiaurės linnaea (Linnaea borealis), erškėčių įvairios šeimos (Dolden), Eriginum maritimum ir plačialapiai varpeliai (Campanula latifolia), geltonosios saulės rožėlės

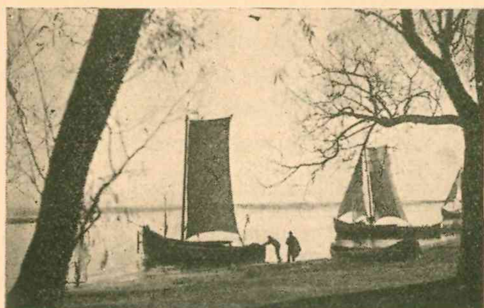
[1]) Pas Nidą yra toks egzempliorius, apimąs 31 žingsnį aplink, o tik 5 pėdų aukščio.

(Helianthemum chamaecistus) ir kt. Jie pamaži, ypač varpeliai, išmiršta, dėl to yra draudžiama juos rauti. Toliau plačiai auga gauruotasis ožkabarzdis (Trapopogon floceosus) iš liūtodančių šeimos; auga smiltyse giliai įleidęs šaknis Bunias orientalis (Zackenschote), panašus į laukines kanapes. Sidabralapių alyvinių karklelių krūmeliai (Eleagnus argentea). Šie visi spėjama yra laivais atnešti iš Oriento (Rytų). Druskažolė (Salsola cali), mėlsvoji jūrų garstyčia (Carile maritima), paskardžių trikrepšis (Trichlochia maritima),paskardžių plokščiažirnis (Larythus maritimus) ir kt.

UŽMARIO DAINOS

Išbėg, išbėgo

Išbėg, išbėgo
Iš Rusnės kiemo
Du jaunu žvejytėliu.
Jie leido, leido
Plonus tinklelius
Būdami vidurėly.
O gaudė, gaudė
Marių žuvikes
Savo plonais tinkleliais.
O ir sugavo
Dyvnais tinkleliais
Du jūrių veršiukėliu.
„Ei, drauge, drauge,
Dranguži mano,
Kas tai dyvnų žuvelių!"
O ir supyko
Bangų Dievaitis,
Pakilo šiaurvėjaitis.
„Ei, drauge, drauge,
Dranguži mano,
Mesk aukso inkarėlį!
Tegul terita
Bangpūtis valtį
Ant aukso inkarėlio!"
„Ei, drauge, drauge,
Dranguži mano,
Lipk stiebo viršūnėlėn,
Rasi matysi
Kopų kalnelį
Ar laibąsias pušikes!"
„Nei matau Kopų,
Nei Kopų kalnų,
Nei laibųjų pušikių!.."

Ei linksmas

Ei linksmas rundas geltons laivelis,
Žalių šilkų žėgleliai.
Ei, šipor, šipor, jauns šiporėli,
Lipk masto viršūnėlėn;
Ten tu matysi — Kopų kalnelį
Ar laibąsias pušikes!
Jo aš nemačiau Kopų kalnelio
Nei laibųjų pušikių,
Tik aš ten mačiau jauną mergelę
Žaliam rūtų daržely.
Rūtytes skynė, vainiką pynė,
Pindama griaudžiai verkė.
Ei, cit, neverkie, jauna mergele,
Gavai lengvų bernelį;
Nei rugius riši, nei šieną grėbsi,
Nei staklužių taisysi,
Nei javus kulsi, nei linus rausi,
Nei verpsi, neigi ausi.
Žvejų mergelė, pajuodakėlė,
Nemok trijų darbelių.
Nemok ji austi, nei plonai verpti,
Nei staklužes taisyti.
Laive ji sėdi, laivu liuliuoja,
Laivo šniurus šniuruoja.
Juo puč vėjelis, juo bėg laivelis,
Linksma mūsų mergytė;
Juo tykst vėjelis, juo stov laivelis,
Smutna mūsų mergytė!

O kur tu buvai?

„O kur tu buvai, mano berneli?
„Ant jūrų marių žuvų žvejoti."
„Ar sužvejojai, mano mielasis,
Žuvų žuvelių, margų lydekų?
„Tinklelį ploviau, rankas mazgojau,
Nusmuko žiedas bevardžiui pirštui.
Žiedelio griebiau, pats jauns įpuoliau
Į jūras mares. Gelbėk, mergyte,
Gelbėk, jaunoji, nors šį kartelį!"
„Gana gelbėčiau, neturiu laivo,
Nei klevo irklo... Dar mano laivas
Girioj ant kelmo, o klevo irklas
Dar neišdygo"...

Į žvejus eisva

Į žvejus eisva,
žvejus lankysva,
žvejų ženteliais būsva.

Irklas po galva,
tinklas po šonu,
žėglelis apsikloti.

Žvejų mergyčių
minkštos rankelės,
jų šalti patalėliai.

Į žvejus jočiau

Į žvejus jočiau,
Žvejus lankyčiau,
Žvejų mergatę vesčiau.
Žvejų mergatė,
Pajuodakatė,
Nemok trijų darbačių:
Nei plonai verpti,
Nei tankiai austi,
Nei drabužių rėdyti:
Ai, vargios, vargios
Mano dienatės...
O bus ir dar vargesnės.
Vargas ant vargo,
Bėda ant bėdos
Ant vandenų mergatei!

O ji tik moka
Laive sėdėti
Baltas rankas mazgoti.
— Laive sėdėjau,
Tinklužį traukiau,
Baltas rankas mazgojau.
Ai, baltos, baltos
Mano rankatės,
Kasdien ant vandenačių.
— Ai, baty, baty
Batuži mano,
Perleisk man tavo mergatę!
Veikiau perleisčiau
Daug mėrų lauko,
Ne kaip mano mergatę.

Laima šaukė

Laima šaukė, Laima rėkė, —
Basa bėgau per kalnelį,
Mačiau tris žvejačius,
Kopininkus ant jūračių.
— Ar nematėt mano brolelį
Ant aukštų jūrelių?
— Ai mergate, lelijate,
Tavo brolytis gul nuskendęs
Ant jūrų dugnelio.
Smiltys jo akeles graužia,
Vilnys jo plaukelius plauja.
— Kopininkai, mieli kūmai,
Ar ištrauksite brolytį
Iš jūrų dugnelio?
— Ką gi duosi, kad ištrauksim?
— Vienam duosiu šilkų juostą,
Antram duosiu aukso žiedą,
Trečiam neturiu ko duoti...
Tuomi pati suderėsiu,
Jaunu jūrininku.
Jūrininkas mudrus vyras,
Tasai mok laiveliu bėgti —
Bėgt su vėju, bėgt prieš vėją...
Žvejų sodyba.

UŽMARIO PASAKOS

NAGLIO LEGENDA

Prieš daug šimtų metų pušyne ant kalno prie marių krašto buvo trobelė, kurioj su sūnumi ir dukrele gyveno senas laivų statytojas. Žmogus buvo nagingas, darbštus ir teisingas. Per ištisas dienas pušynas aidėjo nuo laivų statytojo kirvio smūgių. Jis turėjo laimingą ranką ir jo statyti laivai visuomet iš marių grįždavo laimingai. Užmario žvejai veržte veržėsi pas jį su užsakymais: kam seną pataisyti, kam naują laivą pastatyti. Už nepaprastą nagingumą jį praminė Nagliu, auksanagiu laivadirbiu.

Ramiai ir palaimintai slinko dienos ir metai, Nagliui su sūnumi nuo saulės iki saulės laivus statant, o dukrelei namie šeimininkaujant. Bet sykį sūnus pareiškė tėvui: „Nebenoriu laivus dirbti; noriu kariautoju būti. Einu vendravoti, sau laimės ieškoti. Dievams padedant karvedžiu pastosiu, priešus nukovosiu. Jei grįšiu — turtingas, jei mirsiu — garbingas“. Atsisveikino ir išplaukė už jūrų marių.

Naglius liko vienas žvejams laivus statyti. Visas jojo džiaugsmas liko, tai vienintelė dukrelė Agela, kuri buvo ne vien tėvui palaima, bet visam Užmariui angelu. Ji visur džiaugsmą nešė ir palaimą skleidė, bet pati buvo nelaiminga. Užmario žvejų vaikai jaunikaičiai, norėdami Agelos širdį laimėti, ėjo lenktynių iš visų dorybių: darbštumo, narsumo, drąsumo kovose su audromis ir bangomis, sąžiningumo ir taurumo. Bet Agela vis savo brolio liūdėjo ir vien jo klausinėjo ir kiauras dienas jo jūromis grįžtant laukė. Nesulaukdama brolio grįžtant, ji pradėjo tėvo prašyti jai laivą pastatyti. Ji savo brolio plauksianti ieškoti.

Vieną audringą dieną Agela pamatė jūroje su bangomis bekovojantį mažą laivelį, kuriame sėdėjo tik vienas žmogus. Didžiulė kaip kalnas, putodama ir šniokšdama banga, pagavusi išmetė į krantą ir

laivelį ir vairuotoją. Atgaivinusi Agela parsivedė jį pas tėvą. „Vadinuosi Pėteris. Plaukiu iš žemės, kur buvo didis karas. Karvedys mirdamas įsakė man jo auksą nugabenti jo tėvui Nagliui", pareiškė svetimšalis. „Bet visas auksas audroj paskendo. Noriu likti čia, kol jūra mano vado auksą išmes į krantą".

Tėvui nebereikėjo laivelio statyti. Agelai nebereikėjo brolio ieškoti. Agela apraudojo brolį ir su Pėteriu neatsitraukdamu nuo jūros laukia išmetant aukso. Audroms praėjus, toje vietoje, kur jūra išmetė Pėterio laivą, jiedu rado didelę daugybę gintaro, kurį svetimų šalių pirkliai už brangius mainus išsivežė. Nagliai pasidarė turtingi. Bet žvejai pradėjo nuo jų tolintis ir įtarti su velniu susidėjus. Jie sakė: „Pėteris audros sketeromis atplaukė ir jūra jam dar gintaro davė. Jis tikras jūros išblokštas velnias."

Nusiminęs Pėteris anksti rytą išvyko į pamarį. Nesulaukdama jo grįžtant pusryčių Agela išėjo jo ieškoti. Į jos šauksmą tik kalnų pušių ir jūros ošimas atsiliepė. Besekdama pamaryje rastas pėdas, ji nepasijuto atsidūrusi drimzake, kurio kiauroji smiltis prarijo ją, kaip buvo prarijusi drimzako pavojaus nežinojusį Pėterį.

DRIMZAKAS

Tarp Juodkrantės ir Pervelkos prie baltų kopkalnių yra maža Kuršių marių įlanka, drimzakas. Drimzake niekas nežvejoja. Drimzako dugnas nuo kopų pakraščio iki pačių marių gelmių grimsta. Be to, ten nuolat vaidinasi Pėteris, pridarydamas žvejams daug nuostolių, sulaikydamas betraukiamus tinklus, išleisdamas jų pagautą žuvį ir visokiais prasimanymais baugindamas žvejus.

Kartą rudens šeštadienį vienas žvejas palei drimzaką sugavo daug žuvies. Sekmadienį, atsidėkodamas Dievui, visą dieną meldėsi. Baigus maldą ir besirengiant pietauti, į vidų įėjo aukštas, jaunas, tvirtas, tik apiplyšęs vyras. „Gaspadoriau, priimki mane žvejoti", pasisiūlė nepažįstamasis.

Patempęs žmoną į priemenę žvejas mirktelėjęs jai tarė: „Matai, motin, koks vyras? Tokį turėdami, atsiskirtume nuo kaimyno ir žvejotume vieni. Manau, palaikykime jį".

„Bet jis toks didelis, daug suvalgys. O kur jam tokius drabužius gausime?" abejojo žmona.

„Ropučių turime, o žlabakų klipėmis prigaudysime. Puodą žuvųropių išvirus, galės kimšti, kiek telpa, o drabužiais, kol pasipelnysim, savo panešios. Kojos nedidžiausios, savo batus duosiu".

Bernas buvo sulygtas ir pakviestas pietų. Kol išvirė žuvų-ropių puodas, laivas ir tinklas buvo paruošti, o šventadieniais po šeštos valandos jau galima pradėti žvejoti. Už padvigubintą porciją samdinys prižadėjo vienas tinklo galą traukti.

Žvejas laikydamas vairą gėrisi, kaip tvirto samdinio rankos irkluojamas laivas mariomis skriste skrenda. Samdinys prikalbėjo plaukti į drimzaką. Prieš vakarą suspėjo užmesti tinklą. Vieną galą traukė samdinys, antrą žvejas su sūnumi. Betraukiant sutemo. Staiga užėjo šaltas vėjas su lietum. Tinklas traukėsi ypatingai lengvai. Ištraukus pasirodė ir tinklo antrasis galas. Samdinys savo galą paleidęs — ir šiandien niekas nežino, kur dingo.

*

Sykį Labguvos kontrabandininkas Cibulis, keliaudamas iš Pervelkos į Juodkrantę, labai pavargo ir pasiekęs drimzaką nutarė čia pernakvoti. Jam nespėjus pakrūmėj užmigti, ties juo prie kranto atplaukė laivas ir išlipo trys vyrai. Jie paprašė Cibulį padėti iš laivo iškelti dėžes. Padėjęs iškelti paskutinę dėžę, Cibulis atsipūtęs pasakė: „Ačiū Die-

vui". Norėjo dar ką sakyti, bet pasijuto besąs vienas. Nebemigęs Cibulis nuėjo į Juodkrantę ir čia visą nuotykį papasakojo burtininkei, kuri išaiškino, kad trys vyrai buvę nelabieji, o dėžėse buvęs auksas, o jis dviem žodžiais juos nubaidęs ir auksą praradęs. Cibulis po to niekuomet nesakė „Ačiū Dievui", o vis skųsdavosi, kad sunkus ir vargingas gyvenimas esąs. Bet nuo to laiko jo gyvenimas tikrai pasidarė sunkus ir vargingas.

*

Kartą pas žvejus atsibastė drąsus bernas Albertas. Jis susilažina su kitais bernais ir eina per visą naktį kopose nakvoti. Gudresnysis žvejas pasivilioja Albertą nuo kito žvejo ir šeštadienio naktį su juo išplaukia į drimzaką žvejoti. Žvejas savo tinklo galą ištraukia, bet Albertas savojo virvės galo neleidžia. „Albert, leisk! Albert, ar tu leisi?" klausia žvejas. Bet nei atsakymo, nei Alberto. „Ar ne Pėteris apstojo?" pamanė žvejas ir, nutaręs gintis Dievo žodžiu, nuėjo Alberto pažiūrėti. Virvė buvo pririšta prie karklo, o Albertas su visu laivu ir irklais dingęs. Tinkle, kurs taip sunkiai davėsi traukiamas — didžiulis kelmas. Nuo to laiko žvejai drimzake žvejoti vengia.

PIRMIEJI NAMINIAI GYVULIAI UŽMARY

Buvo laikas, kada Užmario žvejai dar neturėjo naminių gyvulių. Vienas žvejas, nuvykęs pas žemininkus, nusipirko karvę, kuri parvežta greit apsiveršiavo. Kaip tik tą pačią dieną pas žveją užėjo pakeleivingas žmogus ir paprašė nakvynės. Kadangi priešininkėj buvo apgyvendinta karvė su veršiu, o kitos patalpos nebuvo, žvejas pakeleivį apnakvindino, kampe guolį pataisęs, toj pačioj priešininkėj.

Rytmetį pakeleivis nesikelia pusryčių. Nesulaukęs, žvejas eina žadinti. Bet koks jo buvo išgąstis radus veršį linksmai šokinėjant, o pakeleivio vienus batus ant guolio pamestus. Buvo pašaukti kaimynai, kurie ilgai nesistebėję nutarė, kad veršis bus svečią suėdęs. Čia pat buvo nutarta veršį ir jį pagimdžiusią karvę sunaikinti. Nelabuosius gyvulius užmušus ir juos kuo toliausiai kopose pakasus, žvejui prireikė savo batų, kurie kabėjo priešininkėj pakabinti. Tik savo batų neradęs, žvejas įsitikino, kad pakeleivio būta vagies, kurs jo geresnius batus apsiavęs, o savo lupatus palikęs nakties metu buvo išėjęs.

*

Kartą vienas Užmario žvejas, besilankydamas pas žemininkus, buvo pavaišintas medumi. Medus žvejui labai patiko ir jis norėjo pats medaus turėti. Žemininkas patarė jam pirkti bičių avilį, ką šis ir padarė. Kadangi buvo žiema, kad bitės nesušaltų, žvejas parsivežęs avilį, pastatė jį šiltoj pirkioj. Bitės bematant atgijusios pradėjo būriais lįsti laukan — ir nieko nelaukusios — puolė visą žvejų šeimą ir bičių pasižiūrėti atvykusius kaimynus.

Kito išsigelbėjimo nebematydami, žvejai išbėgiojo laukan. Užramstė duris ir bites su visa pirkia sudegino.

Atėjo pavasaris ir žvejas savo arklį išvedė į tarpkalnių krūmokšlius pasiganyti. Kur buvęs, kur nebuvęs atskrido bimbalas ir, atsisėdęs arkliui ant kaktos, pradėjo kąsti. Žvejas tuojau sumetė, kad tai bus dar viena nesudegusi bitė, ir nutarė su ja baigti vietoje. Pastvėręs prie rankos turėtą kirvį, jis tvojo savo arkliui į kaktą, stačiai per bimbalą. Arklys krito vietoje, o bimbalas nuskrido.

„Kad ir keivė krito, ale ir tam bitinui kliuvo!" nusiramino žvejas.

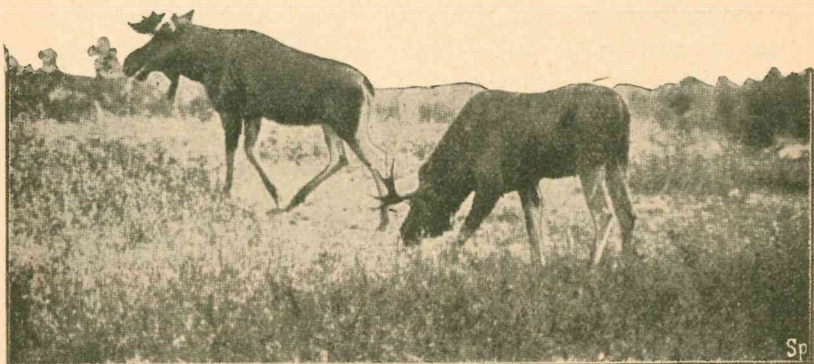
*

Vienas žvejas, nuvykęs į Šilutę, turguje pamatė būrę pardavinėjant arbūzus. Pirmą sykį matydamas tokius didelius skritulius, paklausė,

kas tai yra. Juokdarė atsakė, kad tai yra kumelės kiaušiniai, iš kurių galima kumeliukus išsiperėti. Pamokė ir kaip perėti reikia.

Nusipirkęs vieną žvejas parsivežė ir pasikeisdamas su pačia sėdėjo ant arbūzo savaitę, kitą, kol tas supuvo. Matydamas, kad jį apgavo, žvejas išnešęs į pakrūmę arbūzą numetė. Krūme buvęs stirniukas, išgąsdintas, leidosi bėgti.

„Antrą sykį perėdamas būsiu kantresnis! Dabar gatavai skylantį išmečiau...“ krimtosi žvejas.

LIETUVOS SAHAROS VASARVIETĖS

Kelrodys norintiems keliauti po Lietuvos Užmario dalį

KLAIPĖDOJE

Atvažiuojantieji ar geležinkeliais Šiauliai — Telšiai — Kretinga, ar Šiauliai — Tauragė — Pagėgiai, arba Mažeikiai — Skuodas arba autobusais iš Palangos, iš Kauno arba didžiuoju Žemaičių plentu, kurs už metų kitų bus galutinai baigtas, visi Lietuvos Saharą tegali pasiekti per Klaipėdą, iš kur kas rytas prieš 8 val. iš Dangės upės išplaukia, sustojąs Juodkrantėje ir Nidoje, patogus keleivinis garlaivis „Kuršių Marios" ir kas pusvalandis taip pat iš Dangės plaukioja skersai Marių į Smiltynę didelis keltas. Palangos autobusai apsistoja prie Viktorijos viešbučio, nuo kurio iki kelto ir „Kuršių Marių" prieplaukos belieka eiti apie 5 minutes. Atvykusiems geležinkeliais atlieka veik pusvalandis laiko nukeliauti iki prieplaukos.

Norintiems arba turintiems reikalų Klaipėdoje ilgiau apsistoti, patartina ta proga užsukti bent į kaikurias lietuvių švietimo, kultūros ir biznio įstaigas bei įmones. Arti geležinkelio stoties, Stoties gatvėj yra

A. „Ryto" B. rūmai Klaipėdoje

Raudonojo Kryžiaus ligoninė su ambulatorija, kur gydytojai specialistai priimta ir suteikia patarimų įvairiomis ligomis; toje pat gatvėje yra kiti didžiuliai Vytauto Didžiojo Gimnazijos ir Prekybos Instituto rūmai, o prie pat stoties toje pat gatvėje yra Valstybinio Pedagoginio Instituto ir Klaipėdos krašto Pedagoginio Instituto rūmai. Toliau, Simano Dacho gatvės ir Šaulių gatvės kampe, einant iš Stoties gatvės į Liepojos gatvę, yra nauji puošnūs A. „Ryto" B. rūmai, kuriuose randasi visų lietuviškųjų laikraščių redakcijos, spaustuvė su daugeliu moderniškų įrengimų, taip pat Eltos skyrius, Mokytojų Draugijos raštinė, ir kt. Liepojos gatvėj yra Pienocentro užkandinė, Spaudos Fondo knygynas su optikos skyriu, lietuviška Centralinė vaistinė, Lietuvių Tautinis Bankas, Turizmo Sąjungos skyrius. Palangos gatvėj yra lietuviška Jankausko galanterijos ir foto reikmenų krautuvė ir Muzikos Mokykla su „Aukuro" biblioteka ir skaitykla. Turgaus gatvėje yra „Drobės" ir Pukio ir Co manufaktūros krautuvės. „Ryto" namuose, Simano Dacho gatvėj yra Karvelio ir Co knygynas ir priešais, kitoj gatvės pusėje Sandoros knygynas, kur galima gauti įvairių Klaipėdos miesto ir krašto ir Neringos vaizdų ir tautinių rankdarbių. Čia pat S. Dacho ir Liepojos gatvių kampe yra „Gerovės" koperatyvas; kitas toks koperatyvas yra Turgaus aikštėje.

AKC. „RYTO" B-VĖS RŪMAI IR ĮMONĖS

Svarbiausias viso Klaipėdos lietuvių kultūros gyvenimo centras yra Akcinė „Ryto" Bendrovė, Simano Dacho ir Šaulių gatvių kampe. Čia kiekvienas turistas turėtų užsukti. Naujieji bendrovės rūmai ne tik puošia miestą, bet ir talpina savyje visas lietuviškos spaudos leidyklas, ir didžiulę moderniška spaustuvę su leidinių, monotipų, laikraščių ir akcidencijos skyriais, litografija, cinkografija, knygrišykla ir kartonažo dirbtuve.

Čia leidžiami ir spausdinami šie laikraščiai ir žurnalai: „Vakarai", „Lietuvos Keleivis", „Baltischer Beobachter", „Jūra", „Pajūris", „Darbininkų Balsas", „Santara", ir daug kitų. Čia skoningai spausdinamos knygos, atliekami įvairiausi spaudos darbai, daromi spalvoti reklamos plakatai, etiketės, programos, vizitinės kortelės, atvirutės, meninės reprodukcijos ir t.t., skubiai padaromos klišės, įrišamos ir aptaisomos knygos, ir tuojau pagaminami įvairūs kartono dalykai, dėžutės bei kitokios įpakavimo reikmenos. Čia galima atostogų laikui ir į namus užsisakyti bet kuriuos laikraščius ir kitokius spaudinius.

A. „Ryto" B-vės rūmai nėra vien tik biznio įmonė, bet, kaip sakyta, tai yra tvirčiausioji Lietuvos pajūrio kultūrinio gyvenimo pilis, palaipsniui pastatyta savo pareigai atsidavusių vedėjų ir bendradarbių rankų. „Ryto" tikslus vaizdžiai nusako didingai saulėje švitąs auksinis simbolis — spinduliuose tekanti saulė, šviesos ir dienos nešėja. „Ryto" rūmuose nuolatos dirba virš 150 žmonių, pasiryžusių skubiai ir sąžiningai atlikti bet kuriuos aukščiau minėtus darbus. Kas vasarą, atos-

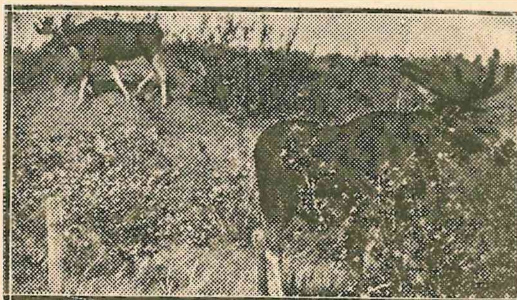
togų metu, „Ryto“ rūmus ir įmones aplanko skaitlingos ekskursijos. Kiekvienas turistas, atostogų keliaujantis ar ekskursantas, ypatingai prieš iškeliaudamas į Lietuvos Saharą, turėtų čia užsukti, laikraščiais ir reikalingais spaudiniais apsirūpinti.

Lietuvai Kuršių Užmario arba Kopų priklauso 50,8 kilometrų, pradedant Kopgaliu ties Klaipėda ir baigiant dar 4 kilometrais į pietus nuo Nidos. Tai yra ilgesnioji ir gražiausioji Užmario dalis su septyniomis didesnėmis ir mažesnėmis vasarvietėmis, su didingais smėlio kalnais, įspūdingomis dykumomis, žavingais plantažais, elnių rezervatu, puikiais parkais ir gojais, pasakingomis istorinėmis vietomis ir puikiausiomis maudyklėmis pajūryje ir pamaryje.

SMILTYNĖ

Tiesiai priešais Klaipėdą yra pati gyviausioji vasarvietė — Smiltynė, kur iš Klaipėdos skersai 600 metrų pločio Marių sąsiaurį vasaros metu kas 30 minučių plaukioja patogus 1000 žmonių talpos keltas, gabendamas klaipėdiškius Smiltynės parkuose ir jūrų maudyklėse atsigaivinti. Čia pat ties kelto prieplauka yra kavinė ir restoranas viešbutis, įvairūs kioskai, o kiek atstu ant aukšto kalno seniausioji Smiltynės užeiga „Smėlio karčiama“. Skersai parką į pajūrį veda trys puikūs žvyruoti keliai, o pajūryje mažiausiai per porą kilometrų išilgai kopų yra pristatyta daugybė privačių piliečių maudymosi būdelių, gi pačiame viduryje yra bendrosios miesto maudyklės. Vasaros popiečiais, o šventadieniais per visą dieną čia rasi visą Klaipėdos miestą, pasipylusį per kelis kilometrus erdviajame pajūrio pliaže. Kas vasarą į Smiltynę atsikrausto vasaroti vienas kitas viengungis elnias ir nėra tos dienos, kad jis neateitų iš tankumynės pasimaudyti ir atsigaivinti jūroje ir dar lygiai tokioje vietoje, kur visų tirščiausiai žmonių.

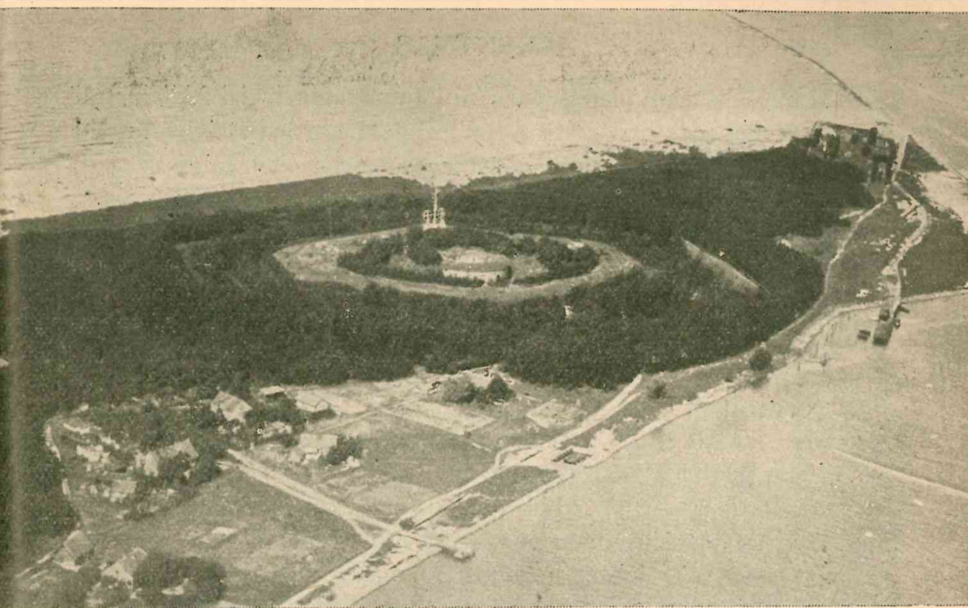
Elniai vasarotojai Smiltynėje

Smiltynės Marių pakraščiu yra daug gražių vilų. Čia pat yra pašto

agentūra ir pašto autobuso stotis, norintiems keliu link Juodkrantės ir Nidos važiuoti. Čia taip pat yra Kopų Inspekcija, kurios priežiūroj yra viso Užmario kopos ir augmenija. Kiek toliau Marių krante yra įvairios vandens sporto stotys: Lietuvos Buriuotojų Sąjungos, Jachtklubo, Santaros, Jūros skautų ir kt. Tai vandens sportininkų centras. Čia yra jachtų uostas, angaras, Buriavimo ir Plaukimo mokyklos ir kt. Apie 4 kilometrus į pietus, tarp kelio į Juodkrantę ir jūros, žavingame miškelyje yra aikštė, virtusi mėgiamiausia vieta stovyklautojams. Reikia priminti, kad visas Užmario plotas į abi puses Smiltynės, iš vienos pusės iki Kopgalio, iš kitos pusės iki pat Juodkrantės yra apželdintas įvairiausio amžiaus pušynėliais ir dykumų pušaitėmis (pinus montana), o slėsnesnėse vietose yra išaugę žavingi lapuotų medžių gojeliai, kurie iš aukštesnio kalno žiūrint atrodo lyg kokios oazės garbiniuotų juodžalių plotų tyrumoj. Arčiau Klaipėdos miškeliai yra paversti kultūringu parku, su išpiltais takeliais ir suolais, o toliau į pietus gamtovaizdis įgauna įspūdingos vienatvės vaizdą. Retai žmogaus kojos minti takeliai, juo dažniau yra paženklinti stirnų, elnių, lapių ir kitokių Užmario gyventojų pėdų įspaudomis.

Stovykla Užmaryje

Kopgalis iš orlaivio

KOPGALIS

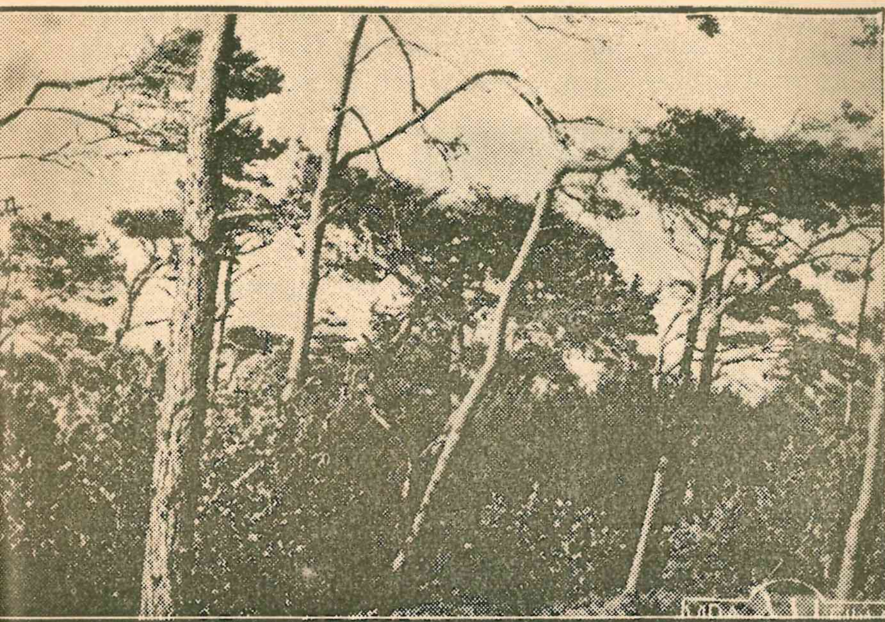
Į šiaurę nuo Smiltynės už kokio kilometro yra pati galutinė Užmario vasarvietė, Kopgalis. Čia taip pat yra keliolika vilų ir restoranėlis. Į Kopgalį iš Klaipėdos vasaros metu kas 30 minučių nuo Žiemos uosto plaukioja keltas, talpinąs iki 250 žmonių. Pakeliui iš Smiltynės į Kopgalį yra senos kapinėlės, kur, be kitų, yra palaidoti buvęs Klaipėdos gubernatorius Jonas Žilius ir Uosto kapitonas Stulpinas. Kitapus Kopgalio, miškelyje, yra sena, 18 amžiuje statyta, bet nuo 1897 m. apleista tvirtovė, apsupta giliu kanalu, kurį Uosto Valdyba sujungė su Mariomis ir įrengė patogią uosto darbams prieplauką. Ant tvirtovės pylimo yra pastatytas didysis jūrų semaforas, rodąs laivams atmosferos sąlygas Baltijos jūroje. Kopgalis baigiasi pietiniu molu, ginančiu Klaipėdos uosto žiotis nuo pietvakarinių vėjų ir jūrų smėlio. Molo gale yra žaliosios šviesos švyturys, o kitoj žiočių pusėj, šiaurinio molo gale yra raudonosios šviesos švyturys. Pagal šiuos švyturius laivai nakties metu pataiko įplaukti į Klaipėdos uostą. Ant šiaurinio molo yra pastatyta automatinė sirena, kuri miglotomis naktimis ir dienomis siunčia toli į jūros erdves garsinius signalus, paklydusiems laivams atsisekti.

ALKSNYNAS

Tai nuošaliausioji vietelė, pakeliui į Juodkrantę, lygiai 9 kilometrai nuo Smiltynės. Alksnynas yra Kopų girininkija, prie pat kelio Kuršių pamaryje. Jaukiuose girininkijos namuose keleivis gali gauti užkąsti, pieno atsigerti ir, reikale, nakvynę. Čia yra šešios vietos vasarotojams. Šiapus Alksnyno yra Meškadaubis, labai gražus slėnis prie kelelio į pajūrį. Meškadaubyje gyvena pasienio policijos sargyba. Pėsčiomis keliaujantieji nuo Klaipėdos iki Meškadaubio ir atgal, dažniausiai, eina pajūriu, nes visas šis 8 kilometrų pajūris yra nepaprastai patogus eiti ir dviračiais važiuoti. Nuo Meškadaubio keleliu skersai Kopas pasukama į didįjį kelią, einantį išilgai viso Užmario, nuo Klaipėdos-Smiltynės iki pat Nidos ir toliau. Dar šiapus Alksnyno didysis kelias persiverčia per visų aukščiausiąją šiaurinės Užmario dalies kalvą — Meškos galvą — nuo kurios atsiveria stebuklingi vaizdai į jūrą ir mares ir į tolimiausius Užmario plotus, visą laiką skęstančius švelniame mėlsvame rūke. Iš čia dar puikiai matoma Klaipėda ir jau matoma juodžalė Juodkrantės aukštuma, o dar toliau į pietus, lyg kokie gelsvi debesėliai, tolimieji smėlio pusnynai šiapus ir anapus Nidos ir dar toliau...

Nuo šios kalvos kelias eina pačiu pamariu ligi pat Juodkrantės. Iš anksto reikia priminti, kad **iš Klaipėdos iki Juodkrantės arba Nidos galima keliauti keliais būdais.** Iš Dangės upės, Klaipėdoje, kiekvieną rytą per ištisą vasarą 7.45 išplaukia patogus motorlaivis „Kuršių Marios“, atplaukia į Juodkrantę už 1 valandos, o į Nidą už 3 val.; iš Nidos plaukia į Krantą (Cranz), ir grįždamas tą patį vakarą 18 val. paima keleivius iš Nidos ir 20 val. iš Juodkrantės. Be to, plaukioja dar keli kiti reguliaraus susisiekimo laivai, o šventadieniais iki Juodkrantės visais dienos laikais galima gauti tokį ar kitokį laivą.

Galima eiti ar dviračiais važiuoti didžiuoju Užmario keliu, o paskutiniais laikais galima važiuoti pašto autobusu. Galima keliauti visą laiką pajūriu, bet per ketvertą kilometrų prieš Juodkrantę pajūrio pliažas virsta minkštu žvyru ir yra sunkus eiti, o dviračiu važiuoti visai nebegalimas. Todėl visi ties 8 kilometro rodykle suka keleliu pro Meškadaubį į didįjį kelią.

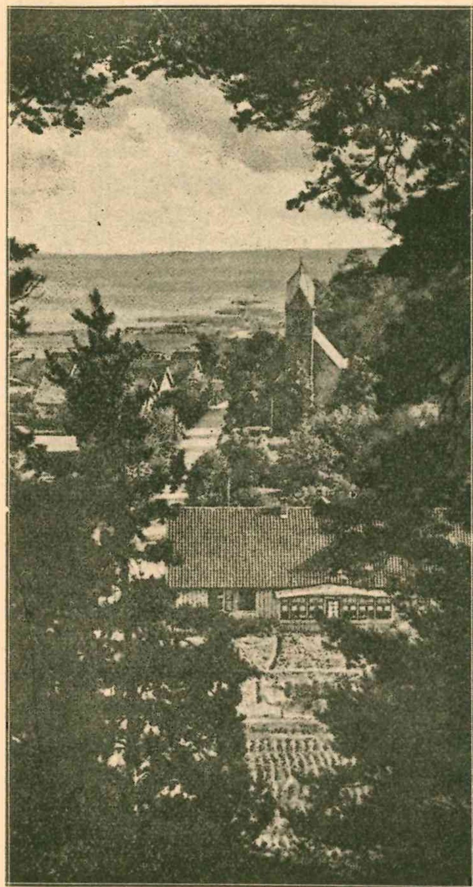

Juodkrantės parkas

Tai visai pamatuotai vadinamasis Neringos Perlas. Juodkrantė yra moderniškiausias Užmario kurortas, pasidriekęs išilgai Marių kranto, iš visų pusių apsuptas gerų 5 kilometrų ilgumo ir poros kilometrų platumo parku, seniausiuoju visame Užmaryje, išaugusiu giliose daubose ir ant aukštų kalnų. Milžiniškų, šimtamečių skujuočių parkas, slėpiningi pavėsiai, tyla ir ramybė, gamtovaizdžio žavingumas, puikios jūrų maudyklės, patogios vilos, vasarnamiai, viešbučiai, paštas, šiltos vonios ir kitoki moderniško kurorto patogumai čia sutraukia tūkstančius vasarotojų, mėgstančių sujungti vienumos malonumą su margu kurortiniu gyvenimu.

Juodkrantė yra labai sena žvejų buveinė. Jau 1509 m. Juodkrantės žvejai turėjo kai kurių privilegijų. Nuo 1743 m. čia yra įkurta pradžios mokykla, o 1794 m. pastatyta bažnyčia. Dar 1820 m. Juodkrantėj tegyveno 157 žmonės, o šiandien čia pastoviai gyvena apie 1000, gi vasaros metu čia apsistoja po keletą tūkstančių vasarotojų, nebeskaitant pačių klaipėdiškių, kurie savaitgaliais čia suvažiuoja visomis susisiekimo priemonėmis. Iš Juodkrantės gamtos grožybių minėtini Ievos kal-

nas, ant kurio kasmet per Jonines susirenka Mažosios Lietuvos jaunimas savo šventės švęsti; Garnių ir Raganų kalnai su žavingais reginiais; kiek į šiaurę prie pat kelio, pamaryje, Griekų (Nuodėmių) dauba su tūkstančiametine senuole Griekine liepa, pavadinta taip esą dėl to, kad prie jos dar pradžioj 18 amžiaus juodkrantiškiai susirinkdavę seniesiems dievams pasimelsti ir už savo nuodėmes atgailauti. Yra padavimų, kad po šia liepa senovėje vykdavę teismai.

Karvaičiai

Pietiniame Juodkrantės gale yra Karvaičių bažnytėlė ir mažutis kaimelis — Karvaičiai. Tai čia buvo perkraustyti Karvaičių kaimo likučiai, kai 1797 m. po smėlio kalnu galutinai buvo palaidoti senieji Karvaičiai, garsiojo Kopų dainiaus ir mokslininko Liudviko Gedimino Rėzos tėviškė. Juodkrantėje naujai yra pastatyti sustojimo ir nakvynės namai turistams. Juos galima rasti paėjus apie pusę kilometro į šiaurę, pamaryje, priešais Žvejybos meisterio butą. Čia jau yra kastinė kūdra-uostas, likęs iš tų laikų, kada Kuršių mariose ir pamariuose buvo kasamas gintaras. Nuo 1860 m. iki maždaug 1900 m. gintaro kasimas čia buvo tiek išvystytas, kad dirbę 22 garinės kasamosios mašinos su viršum 600 darbininkų. Per visą tą laikotarpį iškasta 2.250.000 kilogramai gintaro!

NEGYVOSIOS KOPOS

Paėjus iš Juodkrantės apie 3 kilometrus aukštu, miškais apaugusiu kalnų papėdėmis nutiestu keliu, staiga atsidaro visai kitokio pasaulio reginys. Kelias iš pamario, skersai Avikalnio kalvos, pasuka į pusiasalio vidurį, ir prieš akis pasiskleidžia dykiausieji visoj Neringoj plotai, Negyvųjų Kopų kalnagubris, kurs be pertraukos per ištisus 15 kilometrų grasmingai laiko užgulęs visą rytų šoną. — Jeigu pėsčias, patartina pasirinkti kelią lygiai per patį kalnyną. Tos kelionės niekas nebeužmirš. Čia tikroji Saharos dykuma miniatiuroj. Neapmatomi kalnuoti smiltynų plotai, vėjų ir audrų išrausti giliausi grioviai ir supustytos kupros, į tikras piramides panašūs kupstai, arba buvusių aukštų kopkalnių griaučiai, pasilikę pakelėje, pamesti, lakiosioms smiltims toliau į rytus nukeliavus. Smėlis kietas, eiti našu, įspūdžiai tartum sparnus priduoda. Jokios gyvybės, tik kairėj marios, o toliau dešinėj jūra mėlynuoja.

Šioje dykumoje galima rasti dviejų kaimų kapus. Tai po smėlio kalnais palaidotieji Senieji ir Naujieji Nagliai. Senieji randami, paėjus vos 2,4 km Negyvųjų kopų kupromis. Senieji buvo užnešti 1673—1728 m., Naujieji 1836—1846 m. Dar nesenai kalnams toliau į rytus pasitraukus, čia, pradedant 1890 m., buvo nukloti kapinėlių likučiai. Senieji Nagliai jau 1447 m. minimi kryžiuočių kronikose. Juodkrantės bažnytėlėj yra cininiai žibintai, kurie senovėj buvo vartojami Naglių mokykloje pamaldoms. — Naglių vietose kopkalniai ypatingai nejaukūs ir taip staigiai supustyti rytiniame skardyje, kad, rodos, grius į mares. Čia, lygiai tarp Avikalnio ir Naglių rago 1922 m. liepos 4 d. nugriuvo į mares didžiulis kalno skardis, kurio trenksmas buvo net Nidoj girdėti, o sukeltos bangos rytinį marių krantą pasiekė.

Avikalnis turi dar tik 36 metrus aukščio ir tik 20 amžiaus pradžioj apsodintas pušaitėmis. Avikalnio rago šiaurinėj daly yra Juodkrantės žvejų stintų žvejojimo stotis su įrengtais, į apkasus panašiais, butais, kur žvejai rudens metu apsigyvena per visą stintų žvejybos sezoną, laukdami savo eilės tinklą mesti.

Nuo Avikalnio išėjus į tyrųjų smilčių plotus, netoli po dešinei, vakariniame šlaite, galima pastebėti pilką vietą. Čia visai kietas gruntas. Žymu kai kada buvus gyvenamos vietos. Čia tai 1890 m. vėjas atpustė 1728 m. galutinai užpustytų Naglių kaimo kapinaites. Juodžemio sluoksnyj arčiau Juodkrantės randama akmenuotų vietų, kuriose

seniau buvę randama urnų šukių, akmens kirvių, plaktukų, titnagų skeveldrų, net girnos ir kitokių akmeninių įnagių. Tolyn, einant kopų vakariniu šlaitu, galima rasti nupustytų plotų su senovėje buvusių miškų liekanomis. Dažnai iš smėlio galima pamatyti tamsius apskritus vainikus. Tai buvusių medžių žievė. Vidurys yra išpuvęs ir tankiai tuščias. Pasakojama, kad seniau būta atsitikimų, kad tokiose medžių tuštumose nugrimzdavę net žmonės.

Negyvųjų kopų rytiniame, staigiajame šlaite dar pasitaiko gelsvos dėmės. Tai senovėj keleivius bauginusioji kiauroji smiltis, kurioj tikrais padavimais, dažnai nugrimzdavę žmonės ir gyvuliai. Bet mūsų laikais tokių nelaimių nebepasitaiko.

Ties 30 kilometro stulpu, kurs per žiūroną matomas ant pryšakinės kopos pajūryje, yra 58 metrų Vingkopos kalnas ir ties 31,5 km Naglių kalnas (53 metrų) ir Naglių įlanka su užpilta Naujųjų Naglių kaimo vieta. — Arti nuo čia yra pastatytas trianguliacijos bokštas, iš kurio viršūnės — jei kada kas yra iki pačios viršūnės palipęs — atsidengia mažiausiai šimto kilometrų horizontai. — Nebetoli nuo čia nuogieji smiltynai baigiasi ir prasideda kalnai, apsodinti mažutėmis pušikėmis. Nuo šios vietos į mares įsikiša didžiulis Birštvyno pusiasalis, kurio pačiame pakraštėlyje prie Kuršių marių tūno Pervelkos kaimelis.

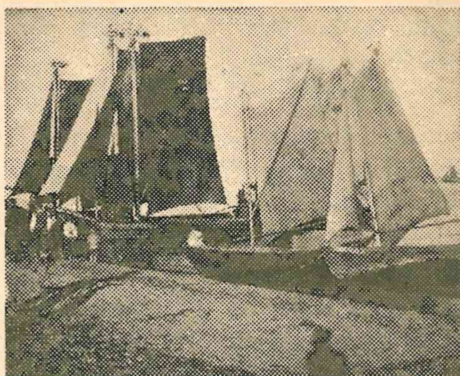

Senas žvejas

PERVELKA

Tai pats mažasis Užmario žvejų kaimelis. 1936 m. kaimelis atšventė savo įsikūrimo 100 metų sukaktį. Šiuo metu Pervelka priskaito iki 180 gyventojų su suaugusiais ir mažiukais. Tai, tur būt, pats tipingiausias mūsų Užmario aborigenų gyventojų kaimelis. Čia per du trečdaliu metų veik joks svetimas žmogus neužkliūva, ir žmonės yra

išlikę ir išlaikę pačių seniausių papročių tyrumą. Jie tipingi senovės lietuviai kuršiai. Nors gyvena labai vargingai ir yra visų turtingesniųjų kaimų žvejų nuskriaudžiami, bet yra ramūs, taikingi, svetingi ir geraširdžiai. Visas jų pragyvenimo šaltinis tai Kuršių marės. Į Baltiją žvejoti jie veik neišgali eiti, nes neturi nei tinkamų valčių, nei gerų tinklų. Pervelkos vardas kaimui, kaip vietiniai patys pasakoja, kilęs iš to, kad gyventojai, persikėlę čia iš užpustyto Naglių kaimo, neturėję nė vieno arklio valtims iš marių į jūras pervežti, tai turėję skersai Užmario apie 3 kilometrus (ties Pervelka Užmaris turi visų plačiausiąjį skersmastį) vilkti jas savo pečiais. Dabar kaimelis yra žymiai atkutęs. Visi turi po karvę, arklį, o kitas ir po porą. Yra pradžios mokyklėlė ir viešbutėlis su vienintele krautuvėle. Artimiausias miestelis — Nida nuo čia yra dar 15 kilometrų atstu; tiek pat Juodkrantė. Laivas čia sustoja tik turgaus dienomis, trečiadieniais ir šeštadieniais, žvejams ir jų prekėms į Klaipėdą nuvežti. Tačiau mėgstantiems ramybę ir norintiems užmiršti pasaulį, čia ypatingai patartina apsigyventi. Vasarotojus mielai priima kiekvienas žvejas, labai nebrangiai. Gamtos atžvilgiu Pervelka yra visų turtingiausioji vieta. Iš čia netoli didingosios Negyvosios Kopos, čia pat už kalno prasideda elnių rezervatas, žavingi marių plotai, tiesus kelias per lapuočių miškus ir elnių raistus į pajūrius. Toliausia nuo pasaulio ir arčiausia dangaus vieta.

Žvejų regata

Dovanas laimėję

PREILA

Tai už kokių 6 kilometrų nuo Pervelkos, panašus tik kiek jaunesnis (įsikūręs 1843 m. taip pat iš Naglių pabėgėlių), kiek didesnis ir šiek tiek turtingesnis kaimelis. Preila giriasi arti 250 gyventojais, gražesniu viešbučiuku, pašto įstaiga, pora krautuvėlių, mokykla ir gražesniais gyvenamaisiais namais.

Iš Pervelkos į Preilą keliauti patartina pamario keliu. Ir arčiau ir įdomiau. Ketvirtame kilometre nuo Pervelkos riogso ypatingai niurus didelis kalnas. Tai ir yra kapas garsiųjų, savo laiku žydinčiuose soduose skendusių Karvaičių kaimo. Dar kryžiuočiams lietuvius tebeteriojant, Karvaičiai jau buvo žymi sustojimo ir poilsio vieta, kuria nesykį yra naudojęsis ir žemaičių raiteliai, žygiuodami Sambams į pagalbą. Tai šį kaimą apdainavo Liudvikas Rėza (1776. I. 9.—1840. VIII. 30). Už Preilos, keliaujant taip pat pamariu Nidos link, išsikiša į mares Bulvikių ragas, užstotas aukščiausiais kalnais; vienas jų siekia lygiai 66 metrus nuo jūros paviršiaus. Kitapus kalnų, į vakarus, tarp Pervelkos ir Preilos ir iš dalies tarp Preilos ir Nidos yra didysis elnių raistas, vadinamas rezervatu. Čia gyvena vasarą ir žiemą didesnioji elnių dalis, ir tik mažesnės jų grupės daro ekskursijas į tolimesnes Užmario vietas, pasiekdamos net Klaipėdos Smiltynę. Čia jiems yra ikvaliai lapuočių medžių maistui, yra didžiulės kudros atsigerti ir neprieinami raistai veistis ir žiemoti.

NIDA

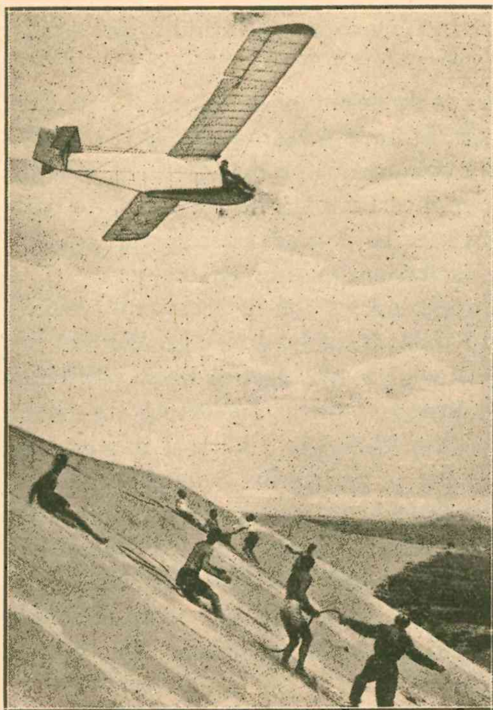

Nida

Graikijos, Italijos, Afrikos kampelis, Saharos oazė — tokiais ir dar gražesniais vardais Nidą krikštija kasmet čia susirenką žymūs užsienių vasarotojai: dailininkai, rašytojai, poetai. Tikrai čia saulė ir smiltys, jūra ir girios neapsakomai darniai bendradarbiauja maloniausiai poilsio vietai sudaryti.

Nida, kaip ir visi Neringos kaimai, guli prie marių kranto. Tai yra ramus, labai jaukus,

tūkstanties nuolatinių gyventojų miestelis, su savo uostu, bažnyčia, telegrafu, gydytoju, vaistine, paštininkų sanatorija, keliais patogiais viešbučiais ir daugeliu svečius priimančių pensijonų, privačių vilų ir žvejų namų. Vasaros metu čia ypatingai daug susirenka ramybės, grožio ir poilsio ieškančiųjų. Kaip idiliškiausioji visame Baltijos pajūryje vasarvietė Nida yra ypatingai mėgiama svetimšalių, kurie apie šį kraštelį yra parašę daug beletristinės ir grožinės literatūros.

Sklandytojai

Nida turi du „priemiesčius" — Skruzdinę ir Purvinę. Be to, Nida turi vienintelį Neringos senienų muziejų. Miestelio namai čia ypatingai ryškiai tebėra išlaikę senovės lietuvių pajūriečių stilių, tai stogų galuose stilizuotus žirgelius, puošniais ornamentais išdabintas pastoges, gonkas ir langų rėmus, taip jau ryškiai dažytas duris ir langines, visur dominuojant baltai ir mėlynai spalvoms. Žvejai čia savo valčių stiebus puošia savotiškais, iš medžio išdrožinėtais vim-

pilais, kuriuos kaip retenybes labai mėgsta ir perka turistai. Čia yra pasistatę nuosavias vilas rašytojas Thomas Mann ir dar pora vokiečių menininkų. Jų vilos pastatytos griežtai išlaikant senoviškąjį lietuvių vakariečių stilių ir, reikia pasakyti, kad patys lietuviai turėtų iš tų svetimšalių vilų pasimokyti, kaip lietuviškus namus statytis.

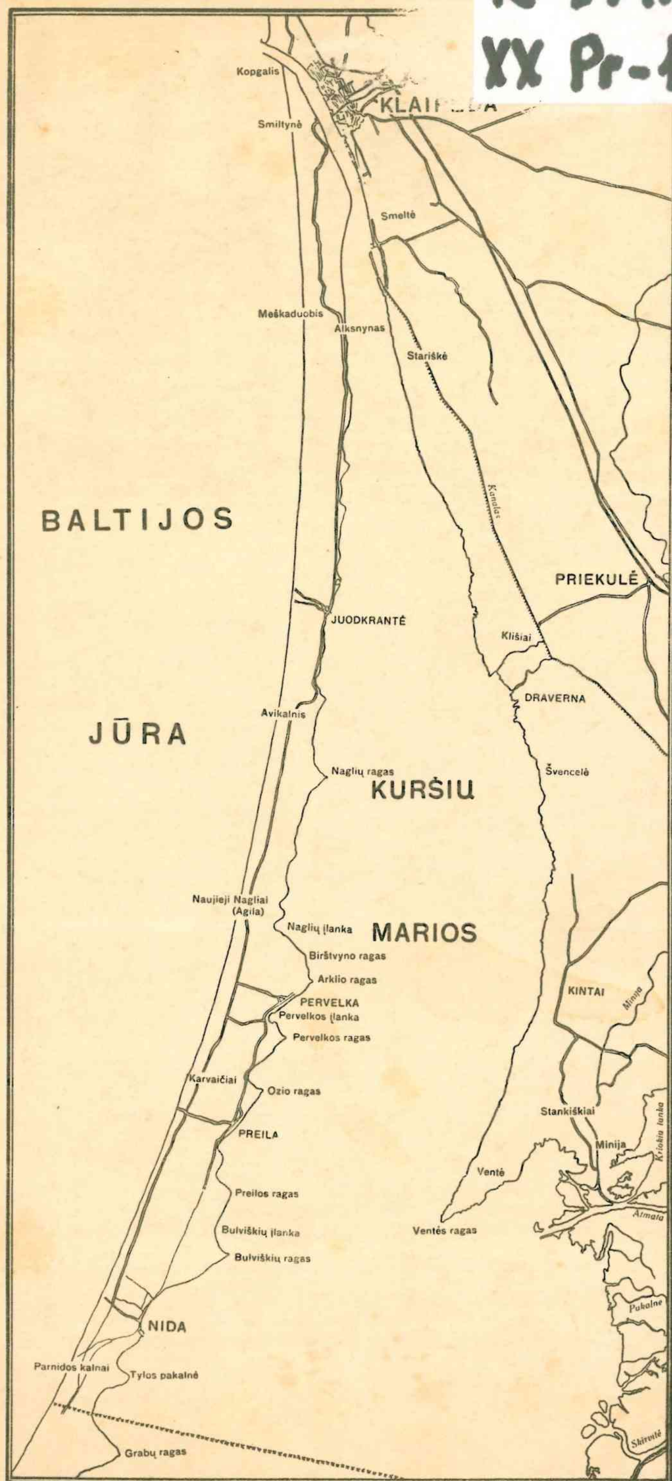
Nida tokiu vardu jau minima 1437 metų raštuose. Ordino metraščiuose anksčiau ji minima Noyken ir Noyden. Spėjama, kad tai buvo senoji Nida, kur ir šiandien už poros kilometrų į pietus nuo dabartinės Nidos tebėra senovės kapinėlių pėdsakai, šiandien markapiais vadinami, kur vis dar galima rasti primityviškų urnų šukelių ir kaulų bei degėsių liekanų.

Prie Nidos yra du aukštesni kalnai, tai Angių kalnas, 58 metrų, ir Urbo kalnas, 51 m., ant kurio stovi Nidos švyturys, kur įlipus galima kaip ant delno užmatyti visą Neringą, Klaipėdą ir dar toliau. Nidos mūrinė bažnyčia yra statyta 1888 m. Prie bažnyčios yra originaliniai įdomūs kapeliai, kuriuose dar apsčiai randama pastatytų primenančių prieškrikščioniškuosius laikus antkapių. Žodžiu, retenybių ir originalų ieškotojas čia jų ras kiekvieno žvejo pirkioje. Taip pat primintina, kad Nidos žvejai bene visų gardžiausiai išrūko ungurius, kurių čia galima gauti ir atsivalgyti ir namo parsivežti.

Už poros kilometrų į pietus nuo Nidos yra garsioji visoj Pabaltėj **Nidos Sklandymo Mokykla,** į kurią iš miestelio yra nuvestas puikus kelias. Čia pat ir gražiausios Saharos kopos Baltieji Kalnai arba Parnidos kalnai, 63 metrų, su aštriomis, lūžtančiomis viršūnėmis, o pamario šlaite istoriškoji Tylos Pakalnė. Nuo Parnidos kalnų matosi kiek akis užmato nauja smilčių kalnų ir tyrų Sahara, taip pat didelis pusiasalis, su toli atsiskyrusiu smilčių kalniuku. Tačiau toliau eiti be ypatingos vizos nebegalima. Ties 50,5 km kelią užkerta Vokietijos siena.

TURINYS

3 nb.

Lietuvos Saharos (Kuršių Užmario) schematinis žemėlapis